UNIVERSITATEA „PETRE ANDREI" DIN IAŞI
FACULTATEA DE DREPT
RETORICA
Suport de curs
Prof. univ. dr. Odette Arhip

# Retorică

Revenirea în forţă a subiectivităţii, având drept corolar ponderea dialogului, negocierii, argumentării, ne îndreptăţeşte să aderăm la situarea discursului (ficţional şi nonficţional) în centrul preocupărilor lingviştilor, filosofilor, cercetătorilor din Teoria comunicării şi logicienilor etc. Şi la reabilitarea retoricii în „societatea convivială", retorica funcţionând drept orizont de aşteptare şi matrice a ştiinţelor umane.

Ca şi istoria politică, istoria ideilor înregistrează epoci de declin şi resurecţii, destituiri şi reabilitări. Cei înzestraţi cu clarviziune şi-au dat seama că retorica este dintre toate ştiinţele antichităţii cea care merită în cel mai înalt grad numele de ştiinţă**1**. Din anii '970 a început să se manifeste un interes nou şi crescut pentru retorică (un adevărat „engouement"), lucru care nu ar fi fost posibil fără legătură şi cu apariţia diferitelor ediţii ale unor lucrări remarcabile: Henri Morier, *Dicţionar de poetică şi retorică*, Grupul μ, *Retorică generală*, Grupul μ, *Retorica poeziei*. Asemeni simbolicului şi narativului, retoricul începe să fie pretutindeni. Ştiinţa literaturii, aflată în maximă expansiune, vede în retorică un element de rigoare de care avea nevoie pentru a se legitima; deocamdată, ştiinţa-pilot a momentului, lingvistica, nu îl putea oferi. Se asistă la naşterea celor mai diverse retorici: a imaginii, a visului, a titlului, a romanului, a povestirii, a discursului etc. Se analizează mecanismele de retorizare, se încearcă definirea retoricităţii, iar *figura* devine o „unitate retorică".

Evident va fi vorba de argumentare şi retorică *largo sensu* depăşind cadrul literar al lui *elucutio* (ca teorie a figurilor sau microretorică) pentru a include argumentativitatea înscrisă în limbă a conectorilor şi mărcilor axiologice (aşadar, utilizarea corectă şi pertinentă a limbajului), strategiile argumentative (de respingere a cauzei, de negaţie polemică, de interogaţie retorică etc.) şi tipurile

---

N ote: _ Cf. Pierre Guiraud, La Rhétorique renaît de ses cendres, Paris, 1966

textuale (argumentativul în raport cu narativul, descriptivul şi prescriptivul).

Nu este deloc întâmplător faptul că marea majoritate a departamentelor de drept, ştiinţe politice, comunicare, filosofie, filologie includ în programele lor retorica şi teoria argumentării sau că formarea intensivă a adulţilor (prin sistemul educării permanente) nu neglijează modulul argumentare, a cărui necesitate este acut resimţită de pedagogi, publicişti, oameni politici, jurişti, experţi, de fapt de profesioniştii oricărui domeniu care vor să-şi optimizeze capacitatea de comunicare.

*Retorica rediviva* va fi subsumată reflecţiei comune a filosofilor, lingviştilor, analiştilor comunicării preocupaţi de recuperarea (în etapa posistructurală) a locutorului şi interlocutorului ca parteneri activi în construirea semnificaţiei discursului.

Fenomene extrem de importante precum dezbaterea politică (parlamentară sau electorală *inter alia*), discursul mediatic sau negocierea nu pot fi concepute în afara cadrului metodologic şi a tehnicilor furnizate de teoria argumentării, susceptibilă să conceptualizeze tipurile de argumente şi înlănţuirea lor în materialitatea discursului, categoriile de erori sau capcane discursive, taxonomia textelor şi a contextelor.

Întreaga infrastructură a interacţiunii cotidiene este RETORICĂ: de la interviul de angajare şi până la şedinţa consiliului de administraţie, de la reuniunile departamentale în învăţământul superior până la luarea deciziilor (financiare, profesionale) în familie. Miza exerciţiului democratic şi a comunicării sociale este argumentarea, negocierea şi nu coerciţia, altfel spus forţa dreptului şi nu dreptul forţei.

Argumentarea face parte din viaţa cotididană: secvenţeletele vizuale sau emisiunile radio expun argumentele unui editorialist sau om politic; mesajele publicitare stimulează evident consumul în societatea abundenţei, iar mesajele politice induc o anumită opţiune partinică, electorală etc. Argumentarea este familiară în planul experienţei: poate mai mult ca spectatori şi mai puţin ca actori; este una din disciplinele fundamentale pentru decizie în materie individuală şi socială, pe care şcoala nu o predă însă în suficientă măsură. Paradoxul retoricii constă tocmai în prezenţa sa constantă în practicile culturale, dar şi în quasi-absenţa din reprezentările

intelectuale. Aderând la opinia lui Roland Barthes, pentru care retorica este la originea ştiinţelor umane, iar codul retoric a furnizat limbajul său culturii, ne propunem să discutăm diversele forme de manifestare ale acestui demers, practic de exercitare a unei influenţe funcţionând ca asimptotă a interacţiunii umane.

Argumentarea este inextricabil legată de acţiunea umană, de implicarea emiţătorului (autoritatea, simpatia pe care o degajă), de interpelarea receptorului numită de U. Eco „captură” („Tu es la, donc tu es avec nous” – *„Le Monde”*). La limită, se poate spune că argumentarea reprezintă puterea absolută a limbajului: de la sentinţa judecătorului ce condamnă la închisoare pe viaţă şi până la sinuciderea lui Pierre Beregovoy.

Sesizarea mecanismelor funcţionării discursului (din punctul de vedere al structurii, al argumentelor, al stilului) facilitează o lectură critică, atentă a multitudinii de texte (politice, mediatice, publicitare) ce ne asediază zilnic, construind anticorpii manipulării. Iar pericolul manipulării este diminuat în cazul în care retorica locutorului (fie el om politic sau pedagog) întâlneşte o altă retorică (a interlocutorilor) care are competenţa să intervină în „agnostica generalizată” a jocurilor de limbaj.

Orice introducere în retorică îşi propune următoarele obiective:

I) prezentarea sistemului retoric din antichitate până în zilele noastre;

Îi) expunerea metodică a mecanismelor retorice (figuri, tipuri de argumente, macrostructuri discursive);

III) o filosofie a retoricii care, pornind de la imposibilitatea eludării argumentării, încearcă să explice cauzele şi mecanismele constantei presiuni retorico-argumentative.

Concepţia privilegiată în această lucrare este pluridisciplinară, precum retorica însăşi, care, de la începuturile sale, a fost instrumentul filosofilor, juriştilor, literaţilor, dar şi al tuturor celor preocupaţi de comunicare.

Începând cu anii ’960, cercetătorii fenomenelor limbajului şi comunicării au redat retoricii titlul de nobleţe, în egală măsură prestigios şi primejdios, ocultând însă conotaţiile grandilocvente, emfatice. În opoziţie cu retorica antică plasată sub semnul producerii intenţionale de efecte discursive, *retorica rediviva* investighează polul receptării, activitatea de interpretare a mesajelor şi nu doar imanenţa

lor structurală.

Parafrazându-l pe F. Lyotard, care afirma că succesul constă în a câştiga timp, iar gândirea nu are decât un singur defect, dar incorigibil, acela de a face să se piardă timpul, sperăm că reflecţia asupra argumentării să ofere totuşi legitimare prin succesul interacţiunii comunicative, performativitate, prin „activism instrumental”.

Articol I. Retorica clasică şi neoretorica

Etimologic cuvântul „retorică” vine de la ρεω din limba greacă veche care înseamnă „a curge”, adică arta de a rosti o cuvântare bine alcătuită, agreabilă sau „meşteşugul bunei cuvântări”. Unii teoreticieni ai genului au socotit retorica ca fiind identică cu politica; Cicero o numeşte „o parte din ştiinţa ocârmuirii” căci, pentru acest autor, ştiinţa ocârmuirii este totuna cu înţelepciunea; alţii, printre care se află celebrul Isocrate, o consideră pură „filosofie”; au existat şi autori care au apreciat retorica ca pe o variantă a logicii; pentru Chrisip, de exemplu, retorica este „ştiinţa de a vorbi corect”; în filosofia greacă apar gânditori care au pus retorica în drepturile ei fireşti prin aprecieri fidele specificului acestei ştiinţe. Definiţiile lui Aristotel şi, respectiv, ale lui Cleante sunt cele mai potrivite cu esenţa retoricii: şi pentru unul şi pentru celălalt filosof „retorica este ştiinţa de a vorbi bine”, punct de vedere pe care şi-l însuşeşte Marcus Fabius Quintilianus şi, după modelul lui, atâţia alţi mari oratori ai lumii. La noi în ţară, Dimitrie Gusti, unul dintre primii teoreticieni români ai retoricii, considera, în acest spirit, că „retorica este arta care învaţă a zice bine, adică a vorbi astfel ca să înduplecăm”**2**.

Într-adevăr, retorica este arta sau ştiinţa de a vorbi bine, adică de a vorbi frumos şi convingător. A convinge sau îndupleca înseamnă a influenţa sau a lucra asupra altora de aşa natură, încât ideile, simţămintele şi hotărârile noastre să le primească, să şi le însuşească şi să le devină indispensabile, să ia caracterul unor idei sau hotărâri proprii. Arta de a vorbi bine este arta de a face pe cineva să cedeze şi să se lase convins. Pentru a îndeplini acest scop retorica ne recomandă ca, la fiecare subiect abordat, să folosim un limbaj adecvat, un ton plăcut, argumente puternice, procedee care-i sunt proprii şi de

---

[2] Gusti, D., Retorică pentru tinerimea studioasă, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 55

neînlocuit.

În spiritul retoricii, instrumentul cuvântului, logosul, discursul în sine, este întrebuinţat de orator nu atât pentru transmiterea auditoriului a ideilor sale simple, pentru care ar fi suficiente regulile gramaticale. Apar cu regularitate situaţii când retorul se luptă cu ideile altora, urmărind de a-i determina să le primească pe ale sale şi atunci, alături de regulile gramaticale, el simte nevoia de a se folosi de alte reguli, mai tari, penetrante şi mai sigure. Aceste reguli le oferă retorica. Ele conferă *elocvenţă* sau *elocinţă*, adică darul sau priceperea de a ne exprima frumos şi convingător. De ele trebuie să se ţină seama în adunările politice, în faţa tribunalelor pentru apărarea dreptăţii sau în instituţiile bisericeşti pentru însuşirea virtuţilor creştine. Retorica antică s-a dezvoltat în trei direcţii: curentul asiatic (şcoala din Pergam, Asia Mică), caracterizat printr-un stil amplu şi înflorit, curentul neoaticist (şcoala din Atena), caracterizat prin sobrietate şi echilibru, şi curentul rodian (şcoala din insula Rodos), care folosea temperat ambele stiluri.

Retorica este, deci, arta de a convinge un auditoriu, printr-o argumentaţie bogată, riguroasă, pusă în valoare de un stil ales şi o limbă strălucitoare, plăcută, agreabilă. Ea a apărut în Grecia antică, fiind strâns legată de activităţile publice şi cunoscând o înflorire deosebită în secolul al V-lea î.e.n., datorită sofiştilor. Filosofii greci Platon şi îndeosebi Aristotel, care i-a dedicat lucrarea „Retorica”, au fundamentat-o din punct de vedere filosofic, iar Demostene, cel mai de seamă reprezentant al retoricii, în secolul al IV-lea î.e.n., i-a dat utilizare practică în activitatea politică. În realitate, ceea ce defineşte omul grec antic cu adevărat cultivat nu sunt studiile ştiinţifice ori medicale, care interesează doar un număr restrâns de specialişti, ci faptul de a fi primit una sau alta dintre cele două forme de învăţământ superior, pe rând rivale ori conjugate: cultura filosofică, definită de către Platon, şi cultura oratorică, definită de Isokrates. Ultima a dominat incontestabil, fapt ce trebuie subliniat, deoarece, pe plan istoric, Platon a fost înfrânt, el nereuşind să impună posterităţii idealul său pedagogic. Isokrates a fost educatorul antichităţii într-o cetate democratică ce solicită elocinţa şi tehnicile sale. În schimb, epoca elenistică aduce în centrul atenţiei monarhia absolută şi, odată cu ea, consilierul aulic. Elocinţa epideictică ori arta conferenţiatului se dezvoltă, se îmbogăţeşte, se extinde şi în alte domenii. Datorită

practicii lecturii cu voce tare, nu mai există graniţă între cuvântul scris şi cel rostit; elocinţa îşi impune categoriile în toate formele de activitate spirituală: poezie, istorie, filosofie. Cultura elenistică este în primul rând o cultură oratorică, al cărei gen literar tipic este conferinţa publică. Retorica nu a încetat vreodată să fie practicată ca formă superioară de învăţământ şi acest lucru nu se explica prin caracterul rutinant al învăţământului în care inovaţia îşi face mai greu loc. Deşi uzanţele se perpetuează printr-o tacită reluare, există o altă justificare: Isokrates şi remarcabila sa doctrină au demonstrat că arta de a vorbi bine înseamnă să înveţi să gândeşti bine şi chiar să trăieşti bine. Elocinţa transmitea întreg patrimoniul cultural ce deosebea omul civilizat de omul barbar. Viitorul avocat era exersat în „pledoarii fictive". Astfel, în timp ce învăţământul sofiştilor din secolul al V-lea se străduia să se apropie cât mai mult posibil de condiţiile vieţii reale, retorii elenistici propun elevilor nu doar procese fictive, ci în mod voit fanteziste, aplicând legi bizare, pentru a le stimula imaginaţia şi pentru a le ascuţi spiritul dialectic. Iată câteva exemple preluate din binecunoscuta lucrare a lui Henri Marrou: legea condamnă la moarte străinul care a înfrăznit să se urce pe zidurile de apărarea ale cetăţii; în timpul unui asediu, un străin a urcat pe ziduri şi, prin curajul său, a contribuit la respingerea atacului; trebuie condamnat conform literei legii? Sau: un filosof a reuşit să îl convingă pe un tiran să se sinucidă; el reclamă recompensa promisă de legea tiranicidului; are dreptul?**3**

Retorica s-a bucurat, de o deosebită preţuire în Roma antică. Cei mai cunoscuţi retori romani şi teoreticieni ai genului au fost Marcus Tullius Cicero (DE ORATORE, BRUTUS) şi Marcus Fabius Quintilianus (DE INSTITUŢIONE ORATORIA).

În Evul Mediu, retorica a fost cultivată în cadrul celor „şapte arte liberale", ea devenind o ştiinţă rigidă ale cărei reguli şi precepte erau asimilate mecanic. Epoca modernă a subordonat retorica altor domenii, cum ar fi, de exemplu, vieţii parlamentare sau ştiinţelor juridice.

În antichitatea grecească sau latină, cuvântul (*logosul*) sau discursul era organul cel mai puternic prin care societatea se adresa

---

N ote: _ Cf. Henri-Irénée, Marrou, Istoria educaţiei în antichitate, vol. I-II, Bucureşti, Editura Meridiane, pp. 318-319

oamenilor chemaţi la viaţa publică şi politică. De aceea, retorica ocupa un loc atât de însemnat în studiile şi activitatea cotidiană. În ceea ce priveşte situaţia social-politică a popoarelor civilizate de mai târziu, trebuie să recunoaştem că ea se sprijină, între altele, pe doi factori puternici, pe cuvânt şi pe scriere (publicistică). Aceasta din urmă, scrierea a înlocuit cu repeziciune discursul. Miile de exemplare ale scrierilor (cărţi, ziare, reviste etc.) s-au răspândit cu viteză nebănuită pe spaţii geografice şi sociale imense, făcând ca acesta să devină de prisos.

Deosebirea dintre cuvânt şi scriere priveşte, desigur, numai forma lor, pentru că fondul rămâne neschimbat. Şi oratorul şi scriitorul trebuie să aibă în atenţie lucruri comune: subiectul tratat şi publicul căruia i se adresează. Totuşi, în antichitate, problema a îmbrăcat aspecte diferite şi mai interesante. Pentru noi, modernii, cunoscută este părerea poetului Horaţiu exprimată în celebrul vers „Exegi monumentum aere perennius”**4** ce pare să certifice cartea ca un fel de paşaport al veşniciei. Într-adevăr, în credinţa cărturărească modernă, scrisul este păstrătorul faptelor remarcabile. Însă dintr-o asemenea perspectivă, părerea lui Platon că scrisul nu are tocmai acest rol de leac împotriva uitării pare surprinzătoare. Opinia este detaliată într-un binecunoscut dialog „*Phaidros*” în care prezintă legenda regelui Egiptului, Thamous. Adresându-se zeului Theut, divinitate a scribilor, magilor şi taumaturgilor, el spune: „Căci scrisul va aduce cu sine uitarea în sufletul celor care îl vor deprindedat fiind că oamenii, punându-şi credinţa în scris nu-şi vor mai aduce aminte dinlăuntru şi prin puterea lor, ci din afară, cu ajutorul unor întipăriri străine.”**5** Filosoful avea în vedere distincţia subtilă dintre doi termeni greceşti ce desemnau calitativ diferit *reamintirea*, fineţe lingvistică imposibil de transpus în limbile moderne; astfel, existau două derivate ale cuvântului *mneme*: *hypomnesis* şi *ananemsis*. Diferenţa rezidă în prefixoide: *ana* se traduce aproximativ prin „în sus”, „înspre”, iar *hypo* prin „sub”, „dedesubt”. Aşadar, pentru greci, locuitori ai unei ţări

---

N ote: _ Am desăvârşit un monument mai trainic decât arama.
N ote:

_ Cf. Platon, Opere, vol. IV, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, ediţie îngrijită de Petru Creţia

muntoase şi maritime, „în sus” înseamnă „înspre interiorul ţărmului”; prefixarea cu particula *ana* imprimă verbelor o conotaţie de oboseală, osteneală, efort. Reamintirea se face cu efort individual, fără suport exterior şi presupune trudă. Este suişul împotriva uitării închipuite ca râul zeiţei Lethe[6] care ne poartă necontenit la vale viaţa; prin *anamnesis* revenim. Dimpotrivă, *hypo* sugerează sprijinul din exterior, acordat de un element străin. *Hypomnesis* este aşadar o aducere aminte ajutată suportul fiind oferit de obicei de carte. Misterul acestei atitudini distante faţă de scris într-o Atenă cu o societate alfabetizată înainte de secolul al V-lea î.e.n. este adânc. Anticii greci foloseau scrierea şi în procesul aproape cu implicaţii juridice al *ostracizării*: votul prin care o persoană era îndepărtată temporar din viaţa publică era scris pe o scoică. Paradoxul devine şi mai interesant dacă reamintim părerea lui Marshall McLuhan din celebra lucrare „*Galaxia Gutenberg*”: grecii au creat primul alfabet în adevăratul înţeles al cuvântului, adică un alfabet pur fonetic ce redă şi consoanele şi vocalele, oferind o analiză completă a secvenţei sonore. Pentru inventatorii înşişi ai principiului fonetic, beneficiile vor soso însă târziu, ei neputând fructifica atuurile sistemului de notare şi conservând un „rest” important de oralitate, fenomen cunoscut sub numele de *auralitate*: textele sunt produse cu ajutorul scrisului, dar publicate prin viu grai, în urma unei lecturi publice[7]. Grecia a fost dominată câteva veacuri de oralitate, responsabilă de mari creaţii literare (în speţă, opera lui Homer), iar cultura orală a fost specifică aristocraţiei, în vreme ce negustorii şi meşteşugarii primeau cultură alfabetizată, apreciată ca inferioară, deoarece tânărul nu refăcea traseul cunoaşterii prin forţe proprii. Lărgirea contextului dincolo de mediul elenic probează o dată în plus conotaţia depreciativă a termenului carte: desemnat prin *biblos*/*biblion* el se referă mai degrabă la aspectul material, precizând provenienţa sulului de papirus (oraşul fenician Byblos). Numele locului a fost transferat produsului (relaţie metonimică). Concluzia apare, totuşi, vagă şi hazardată şi, de aceea, cercetăm şi un alt sens mai profund al cuvântului: *biblos*, din sintagma *biblos genéseos Iesoû Christoû*/*cartea neamului lui Iisus*

---

[6] divinitate a uitării

N ote: _ Cf. Cornea, A., Scriere şi oralitate în cultura antică, Bucureşti, Cartea Românească, 1988

*Cristos*. Expresia apare emblematic la începutul Evangheliei lui Matei și al Noului Testament. Sensul este limitat și precis: cartea neamului are semnificația strictă de „listă genealogică”, listă ce, de altfel, este imediat prezentată: „Abraham l-a zămislit pe Isaac, Isaac l-a zămislit pe Iacob, Iacob...” Se desprinde concluzia că există o relație motivată între termenul „carte” și principiul listei. Pentru civilizațiile orientale înregistrarea prin enumerare a realității era vitală.

Dimpotrivă, profilul epistemologic al gândirii științifice contemporane este dominat de ceea ce Gaston Bachelard numește „filosofia lui *nu*”, filosofie care nu este dorință de negație, ci propensiune spre noțiuni dinamice și dialectizate (general și imediat, rațional și experimental, a priori și a posteriori), acțiune polemică neîncetată. Adevărul este rod al discuției, al controversei și nu al acordului.

Deschisă și plurală, gândirea modernă sondează (în mai mare măsură decât în paradigmele anterioare) necunoscutul, căutând în real nu ceea ce confirmă, ci ceea ce contrazice cunoștințele anterioare, preferă întrebările răspunsurilor, accentuează solidaritatea conceptuală, complementaritatea teoriilor: „Nu există decât o modalitate de progres în știință: negarea științei deja constituite”**8**.

O asemenea ruptură este reprezentată și de viguroasa reabilitare a retoricii la mijlocul secolului XX: macroretorica (prin lucrările lui C. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca, vizând reinterpretarea teoriei aristotelice a argumentării într-o lume guvernată de imperativul comunicării, inclusiv în cadrul activității științifice) și microretorica sau teoria figurilor de stil, reteoretizate de Grupul μ în *Retorica generală*.

Interesul deosebit pe care filosofii îl acordă problemelor limbajului, promovarea lingvisticii ca „știință-pilot”, avântul logicilor neformale au pregătit reabilitarea retoricii și reintrarea ei în problematica filosofică. *Retorica rediviva* trebuie, prin urmare, corelată cu pragmatismul în filosofie și știință (de la W. James la Tadeusz Kotarbiński), cu filosofia analitică a limbajului (J. Austin, J. Searle) și cu pragmatica „de gradul trei” (a interacțiunilor comunicative).

Noua retorică nu mai este arta vorbirii elegante, ci teoria

---

N ote: _ Bachelard, G., La philosophie du non, Paris, Quadrige, 1981, p. 32.

comunicării persuasive: argumentarea devine o componentă esenţială a activităţii discursive în general, a celei politice, publicitare în particular. Problema care se pune este chiar aceea a transformării retoricii într-un fel de matrice a ştiinţelor umane.

Practica discursivă vizând persuadarea unui anumit auditoriu, adeziunea sa la un ansamblu de propoziţii corelate constituite în viziune despre lume şi mobilizarea pentru un scop, retoria nu este caracterizată doar de funcţia persuasivă, primordială totuşi. În plus, discursul argumentativ are şi o funcţie hermeneutică – de modelare a situaţiei şi interpretare a retoricii adversarului. Acest travaliu de interpretare este spontan realizat de oricine (a se vedea capacitatea copiilor de a înţelege glume, de a da replici pertinente, de a imagina ficţiuni). În lumea deciziilor politice şi economice nu ne întâlnim doar cu certitudini ce permit previziuni sigure, ci şi cu probabilităţi. În această lume „umană”, ambiguă, fluctuantă, retorica inventează soluţii – de aici funcţia sa euristică. În sfârşit, prin algoritmul producerii discursului, retorica are şi o puternică funcţie pedagogică, explicativă.

Retorica renaşte când ideologiile se prăbuşesc. Ceea ce era obiect al certitudinii se relativizează, devenind problematic. În această privinţă, epoca noastră se poate compara cu cea a democraţiei ateniene şi a Renaşterii italiene, două mari momente ale retoricii. În primul caz, asistăm la înlăturarea explicaţiilor mitice şi a ordinii sociale aristocratice, iar, în cel de-al doilea, la ocultarea vechiului model scolastic şi pregătirea erei burgheze. Epoca noastră, „pour le meilleur et pour le pire”, trăieşte ora retoricii. E suficient să deschidem televizorul, să privim mesajele publicitare, să-i ascultăm pe oamenii politici. Discursul şi imaginea trebuie să:

I. intereseze – DOCERE

II. seducă – DELECTARE

III. convingă – MOVERE

Ansamblul ştiinţelor umane şi nu doar filosofia sunt marcate de condiţia retorică, fie că e vorba de analiza estetică sau poetică a fenomenului literar, fie că e vorba de hermeneutică. În ştiinţele politice şi psihologie, ea este sursa jocurilor de influenţă, a mobilizării pasiunilor şi căutării consensului. „Fie că vrem, fie că nu vrem, retorica s-a insinuat în cotidian cu multiplele sale forme şi constructe,

modificându-ne modul de gândire"[9].

În gândirea actuală a reorganizării, resemantizării, reinterpretării cunoştinţelor, *argumentarea devine un fel de asimptotă a activităţii discursive*, care interrelaţionează aspecte constructive şi reflexive, informative şi persuasive.

Istoria europeană a retoricii poate fi schematic rezumată ca recul al argumentării şi promovare a expresiei, altfel spus, ca atrofiere a lui *inventio* şi hipertrofiere a lui *elocutio* în sensul definit de Gérard Genette în *Figures III*, „La rhétorique restreinte"[10]. Privată fragmentar de dimensiunea argumentativă, socială, retorica s-a de logicizat şi estetizat, fiind absorbită parţial de poetică (repertoriu al figurilor). Noua retorică generalizată, „mod de existenţă" (Kenneth Burke) şi „explicitare a conexiunilor" (Wayne Booth), implică utilizarea limbajului în vederea modificării universului epistemic şi a dispoziţiilor acţionale ale interlocutorilor.

Spre deosebire de momentul iniţial al retoricii, când opoziţia convingere/persuasiune era net în favoarea primului termen, la ora actuală argumentarea nu mai este considerată doar seducţie a auditoriului, conversaţie psihologică a logicului, ci spaţiul privilegiat al *reconstrucţiei limbajului ca acţiune*.

Dacă grecii, din teamă de asianizare (cf. Nietzsche), de anarhie şi de violenţă, au căutat un *organon* care să extindă jurisdicţia raţiunii dincolo de hotarele silogismului, cu atât mai mult societatea modernă a conflictelor, confruntărilor, are nevoie de sistemul retoric ca modalitate de negociere a diferendelor. Retorica[11] este mai mult decât un set de reguli; prin amploarea observaţiilor, precizia definiţiilor şi rigoarea clasificărilor, ea se constituie ca studiu sistematic al resurselor limbajului.

Dat fiind că asistăm la *extinderea interacţională a cercetării lingvistice* introducerea, alături de parametrii strict lingvistici, a unor *factori socio-psihologici* („background knowledge" la J. Searle, „comuniunea de interese" la C. Perelman), încorporarea de reguli ţinând de o *antropologie generală a comunicării* (principiul cooperării

---

N ote: _ Meyer, M., Questions de rhétorique, Paris, 1993, p. 11.
N ote: _ in Langage, 1970, p. 198-199.
N ote: _ cf. Austin, J., How to do things with words, Oxford, 1962.

la P. Grice, al raţionalităţii la A. Kasher, al pertinenţei la Wilson & Sperber), *includerea dimensiunii rolurilor, statutului partenerilor*, ni se pare legitim să integrăm aceste elemente într-o modelare la toate nivelele a interacţiunii discursive.

Dacă pentru Perelman & Olbrechts-Tyteca argumentaţia reprezintă ansamblul de tehnici discursive vizând producerea sau creşterea adeziunii spiritelor la tezele ce le sunt prezentate, ni se pare pertinent să adăugăm perspectivei sintagmice macrostructurale ideea de *strategie* ca intersecţie de programe interdependente, aptă să coreleze locutorul şi interlocutorul, fenomenele de adeziune/respingere, continuare/întrerupere a comunicării.

De fapt, această *focalizare ideologică* concordă cu orientarea generală a ştiinţelor omului preocupate de intercomprehensiune, de problematica receptării (estetica receptării, pedagogia receptării, „discourse comprehension") şi cu postulatul (explicit sau implicit) că orice discurs, fără a fi în mod necesar dialogat, este totdeauna dialogic.

Aşadar, în locul discursivităţii lineare, telegrafice (de la stânga la dreapta) a anilor '960 se observă o *logică polifonică* în cadrul căreia „A vorbi înseamnă a anticipa calculul interpretativ al celuilalt" (conform pertinentei formulări a lui François Flahault), pentru că *interacţiunea reprezintă realitatea fundamentală a limbajului***12**.

Concepem retorica în interiorul unui model acţional ternar: teoria acţiunii; teoria comunicării; teoria producerii/receptării textuale, tributară nu numai filosofiei analitice a limbajului, dar şi filosofiei wittgensteiniene a jocurilor de limbaj ca activitate intenţională guvernată de un ansamblu de reguli. Teatralitatea argumentării (adecvare interpersonală, mizanscenă a cuceririi cunoaşterii) întâlneşte teatralitatea jocurilor de limbaj ca strategie a şansei şi creaţiei.

Trebuie subliniată de la început *funcţia praxiologică a limbajului* în general; considerăm că dimensiunea acţională caracterizează toate instanţele situaţiei de comunicare: *acţiunea asupra referentului* (decupaj, selecţie, ierarhizare specifică), *asupra interlocutorului* (influenţă directă în cazul actelor factitive de tip „a ordona" sau influenţă epistemică indirectă în cazul actelor non factitive de tipul „a

---

N ote: _ Cf. Flahault, Fr., La parole intermédiaire, Paris, Seuil, 1978.

aserta, a afirma”), *asupra codului* (introducere de semnificanţi şi semnificaţi noi), *asupra locutorului*.

În perspectivă logico-lingvistică şi acţională retorica tratează *dispozitivele discursive complexe interacţionale* (subîntinse de o logică a schimbării – modificarea universului de credinţe şi cunoştinţe, precum şi a dispoziţiilor acţionale ale interlocutorului în cazul unui act reuşit *dialogic* (ce mobilizează destinatarul – „alteritate constitutivă” a interacţiunii discursive), *coerent* (sau bine format sintactic, semantic şi situaţional), *inferenţial* (construind un parcurs interpretativ orientat) şi *pertinent*.

*Neoretorica* (Perelman & Olbrechts-Tyteca) se serveşte de o argumentare preponderent la *nivelul produsului* (schemele argumentative calchiate pe modele logice: tautologia: A = A – „Une femme c’est une femme”, tranzitivitatea: A = B, B = C, A = C – „Les amis de nos amis sont nos amis” etc.). Aceste scheme se întemeiază la nivelul conţinutului pe anumite sisteme de valori, ierarhii şi toposuri, iar la nivelul expresiei pe *modalităţi dominante* (injonctivul, asertivul de tip maximă, slogan) şi pe *figuri preferenţiale de natură sintactică* (simetria, repetiţia, anafora) şi *semantică* (ironia, metafora, metonimia).

Neoretorica *în logica naturală* (Jean-Blaise Grize, Georges Vignaux) este definită ca instituire a unei schematizări, inevitabil legată de sistemul simbolic al unei limbi naturale şi de situaţia de comunicare. Ancorarea în context se realizează prin intermediul modelului situaţiei, a acestei *forme-sens* numite schematizare, *efect al unei alegeri discursive*: selecţie (a actanţilor), restricţie, determinare, modalizare şi *al unor operaţii logice*: inferenţă, deducţie, inducţie, analogie.

Reluând distincţia lui Roland Barthes privind cei doi poli ai retoricii: *paradigmaticul şi sintagmaticul* sau *figurile şi ordinea distructivă*, trebuie să subliniem faptul că, în varianta teoriilor moderne ale limbii şi discursului, ambele componente sunt implicate: *elocutio* (teoria figurilor), pe de o parte, şi *inventio*, alături de *dispositio*, pe de altă parte, (alegerea argumentelor, respectiv ordonarea lor).

Ni se pare că şi în cazul argumentării modelul triadic peircian îşi dovedeşte puterea explicativă: există o *componentă sintactică* a schemelor argumentative şi a operaţiilor, *o componentă semantică*

(schematizarea construită de locutor pentru interlocutor şi bazată *inter alia* pe o gramatică a intertextului de tip citat, maximă, slogan) cărora li se adaugă o *pragmatică a interacţiunii comunicative* (depăşire a pragmaticii enunţiative şi ilocutorii), dat fiind că discursul este, în primul rând, conflict de cunoştinţe, interpretări şi dialog real sau fictiv.

Modificarea universului epistemic şi acţional implicată de orice act de limbaj reuşit ar putea fi descrisă în termenii teoriei acţiunii formulate de Henrik von Wright**13** care distinge între:

I) act de iniţiere (*a promite*);

Îi) act de distrugere (*a aboli*, *a anula*);

III) act de conservare (a menţine, a susţine);

Iv) act de suprimare (*a interzice*).

În această perspectivă pot fi analizate şi *tipurile de discurs*: discursul polemic, discursul juridic, discursul politic ca act de conservare sau iniţiere şi *tipurile de argumentare*.

Reformularea maximelor lui Grice alătură intenţiilor şi maximelor locutorului maximele complementare ale interlocutorului**14**.

| MAXIME | LOCUTOR | INTERLOCUTOR |
| --- | --- | --- |
| a) Calitate | sinceritate i.e. enunţuri adevărate | credulitate – considerarea enunţurilor ca adevărate |
| b) Cantitate | Informativitate optimă – sintaxă argumentativă pertinentă | Interes i.e. relaţie cantitativă între noua informaţie şi informaţia de fundal („background |

N ote:

_ Cf. Wright, Henrik von, Norm and Action, London, Kegan, 1963

14 Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca, L., La nouvelle rhétorique, Paris, PUF, 1958.

| | | |
|---|---|---|
| | | knowledge”) |
| c) Modalitate | organizare coerentă, graduală a vectorialităţii argumentative (fie argumentul şoc la început-Aa cu scăderea forţei persusive, fie argumentul şoc la sfârşit – aA – modelul american al efectului remanenţei, fie ordinea triadică „nestoriană” AaA, beneficiind de un incipit şi final puternice | sesizarea acestei vectorialităţi |
| d) Relaţie | adecvare referenţială (în câmpul disciplinar investigat), adecvare intersubiectivă (discurs simetric între egali vs discurs asimetric | adeziune/respingere a argumentării propuse |

Dat fiind că discursul este adesea conflict şi presiune ideologică şi/sau acţională) „Pretenţia de a descrie realitatea nu este decât travestirea unei pretenţii fundamentale şi anume aceea de a exercita o presiune asupra opiniilor celorlalţi” – argumentarea este lexicalizată de acte angajante de tipul „a contrazice”, „a contesta”, „a ridica o obiecţie”, „a susţine”, „a menţine” şi de un ansamblu de strategii de insistenţă, insinuare, ignoranţă simulată etc. care constituie macro-acte de limbaj („a contrazice”, „a presupune”).

Recent situat ca interdisciplinar în câmpul ştiinţelor comunicării, actul retoric face parte din familia activităţilor umane având drept finalitate convingerea (alături de manipulare, propagandă, seducţie şi demonstraţie). Retorica nu este nicidecum un lux, ci o necesitate. Sistemele democratice acordă tuturor cetăţenilor dreptul de a lua cuvântul prin instituirea libertăţii de expresie drept constituţional de bază. De aceea, în secolul XX, după căderea regimurilor totalitare, istoria retoricii s-a confundat cu istoria politică.

Tradiţional asociată lui „*ars bene dicendi*”, retorica trimite de fapt la o multitudine de semnificaţii contextuale:

I) persuasiune şi convingere, altfel spus crearea asentimentului;

Îi) seducţie sau manipulare;

III) instituirea verosimilului, a opiniei, sugerând inferenţe sau chiar calculându-le în locul interlocutorului;

Iv) sugerarea implicitului prin explicit;

v) instituirea unui sens figurat, descifrat pe baza sensului literal;

vi) utilizarea unui limbaj figurat şi stilizat (limbajul literar);

vii) decelarea intenţiilor locutorului sau autorului textului prin intermediul „urmelor” enunţării în enunţ[15].

*Din punctul de vedere al oratorului*, ceea ce contează în primul rând este varietatea formelor „retorice” de persuadare auditoriului: manipulare, seducere, propagandă. Propaganda reprezintă o violenţă mentală („viol al mulţimii” în formularea memorabilă a lui Serge Tekakontine), manipularea psihologică subliminală funcţionează ca „persuasiune clandestină” (Vance Packard), iar seducţia se bazează pe contactul direct cu publicul vizat (celebrele „bains de foule” ale oamenilor politici).

*Din punctul de vedere al auditoriului*, ceea ce contează cel mai mult sunt descifrarea intenţiilor vorbitorului, a sensului impus derivat din sensul expus, a orientării argumentative induse.

În sfârşit, *mesajul* în sine se bazează pe sensul lingvistic şi condiţiile pragmatice ale utilizării sale, pe genurile discursive utilizate (în varianta tipologică: discurs cotidian vs literar vs mediatic şi variantă structurală: discurs narativ vs discurs prescriptiv etc.).

De fapt, relaţia între sine (*ethos*) şi ceilalţi (*pathos*) via *logos* reprezintă esenţa principalelor modele lingvistice din antichitate până în zilele noastre.

| Mo delul | Eul | Quaestio (Discursul) | Ce lălalt |
|---|---|---|---|
| Ari stotel | eth os | Logos | pa thos |

N ote:

_ cf. Meyer, M., Logique, langue et argumentation., Paris, Hachette, pp. 17-18.

| | | | |
|---|---|---|---|
| Bühler | expresie | Dentaţie | persuasiune sau emoţie |
| Jakobson | emiţător | Mesaj | receptor |
| Austin | Ilocuţionar | Locuţionar | perlocuţionar |

De aici pertinenta definire a retoricii în recenta sinteză a lui Michel Meyer: „... retorica este întâlnirea dintre oameni şi limbaj în prezentarea diferenţelor şi identităţilor lor. Ei afirmă identitatea prin limbaj pentru a se regăsi, a se respinge, a găsi un moment de comunicare sau, dimpotrivă, a constata că îi desparte un „zid”[16].

Ca discurs identitar (de afirmare a identităţii individuale şi a celei comunitare), discursul retoric înseamnă de fapt „negocierea distanţei între subiecţii actului discursiv”[17]; acuzatorul într-un discurs juridic va urmări augmentarea acestei distanţe (între un criminal-monstru şi juraţii „cumsecade”), în timp ce apărătorul, prin invocarea circumstanţelor atenuante, va urmări evidenţierea unor puncte de contact între juraţi şi inculpat.

În istoria raportului dintre aceste trei componente au existat momente de hegemonie a *logosului* (viziunea logicizantă, carteziană a limbajului), de dominare a *pathosului* (în retorica manipulatoare – propaganda) sau de supralicitare a *ethosului* (rolul determinant al subiectului, problema moralei sale). Platon îi situa pe poeţi şi pe sofişti în aceeaşi tabără, pentru efortul lor de a face să pară adevărate sau măcar verosimile, discursurile neadevărate. De fapt, ar trebui opusă argumentarea, care ridică probleme ce separă interlocutorii, de retorică, ce prezintă chestiunile ca fiind rezolvate; prima este raţională, ultima manipulatoare. Roland Barthes utilizează conceptul de *retorică neagră* pentru această strategie falsificatoare,

---

N ote:

_ Idem, p. 22.
[17] Ibidem

manipulatoare a discursului şi *retorică albă*, în cazul analizei critice, lucide a procedeelor discursive[18].

Adevărata problemă care se pune în societatea comunicării este aceea de a şti (şi contracara) de ce oamenii se lasă manipulaţi uneori în mod perfect deliberat (consumatorul care ştie că produsul nu are calităţile cu care îl doreazǎ publicitatea, electorul care ştie că nu bunăstarea lui este principala dorinţă a politicianului); altfel spus finalitatea ultimă a „oricărei retorici albe” va fi dezvăluirea stratagemelor pentru a educa rezistenţa la acceptarea mai mult sau mai puţin conştientă a manipulării.

În momentul în care unele forme ale mass-mediei şi tehnocraţia dezvoltă monologul în detrimentul dialogului, noua retorică încearcă să restabilească dialogul, controversa, dezbaterea, altfel spus echilibrul între disciplină şi libertate, între adeziune şi spirit critic, între stabilitate şi progres, pregătind „comunicarea plenară”[19], conversaţia cooperativă[20].

Pentru a reface echilibrul şi a întemeia retorica ca ştiinţă, trebuie abandonate o serie de prejudecăţi precum ruptura afectivitate /argumentare sau suprapunerea afectivitate/iraţionalitate. De fapt, această schimbare de paradigmă a fost deja amorsată prin noul rol al subiectivităţii în ştiinţă, ca şi prin ponderea metaforicului în toate tipurile de discurs, inclusiv cel cotidian şi ştiinţific.

În perspectiva raţionalităţii profunde a schimbului discursiv, raţionalitate ce nu exclude dimensiunea figurală, argumentarea îmbogăţeşte însăşi semnificaţia libertăţii umane: „Numai existenţa unei argumentări care să nu fie nici constrângătoare, nici arbitrară acordă un sens libertăţii umane, condiţie de exercitare a unei alegeri rezonabile”[21].

Fondatorul tehnicii retorice, Gorgias, afirma că discursul este un tiran puternic. Discursul, acest element, infim din punct de vedere material şi total invizibil, având plenitudinea creaţiilor divine, poate

---

[18] cf. Barthes, R., L’aventure sémiologique, Paris, Seuil, 1985.
N ote:

_ Cf. Jacques, Fr., Dialogiques, Paris, PUF, 1979.
[20] Parret, H., La mise en discours en tant que déictasion et modalisation in Langages, 1970, pp. 83-70
[21] Perelman, C., op. cit., p. 473.

atenua spaima, linişti durerea, spori compasiunea – iată *in nuce* ipoteza lui Austin din lucrarea „How to do things with words”.

Permanent între Scylla şi Charibda, între totul sofiştilor[22] (retorica putând dovedi orice: albul şi negrul, pentru şi contra) şi nimicul lui Platon, între omniprezenţă şi absenţă, absenţă care la Cicero şi Quintilian nu înseamnă sinceritate, ci pur şi simplu incapacitate de a se exprima şi a convinge, retorica a parcurs totuşi jaloane semnificative în teoria discursului. Dacă în antichitate aspectul practic prevala, în zilele noastre asistăm la edificarea unei filosofii a retoricii (în problematologia lui Michel Meyer, neoretorica lui Perelman etc.), ceea ce continuă în fapt programul lui Cicero pentru care retorica însemna:

I) o formă – oratio;

Îi) un subiect – questio;

III) o energie – vis oratoris

Quintilian, în *De institutione oratoria*, prezintă expresia indirectă drept una din cele două modalităţi fundamentale ale limbajului: preferăm să lăsăm să se înţeleagă anumite lucruri şi să nu le spunem direct (iată deja *sentence meaning* şi *speaker's meaning* ale lui Grice, retorica indirecţiei la Searle sau cea a oblicităţii la Kerbrat-Orecchioni) [23].

Retorica – *ars bene dicendi* – acţionează asupra interlocutorului, limbajul fiind esenţialmente acţiune de instruire, delectare şi impresionare a acestuia: *docere / delectare / movere*.

Cititor asiduu al predecesorilor săi, Quintilian, ultimul mare retor al epocii greco-latine, se distinge de necorectitudinea sofiştilor pentru a se apropia de moralismul platonic, dar la polul celălalt: retorica este necesarmente morală pentru că nu poţi vorbi bine decât

---

N ote:

_ La origine, numele sofist nu avea nimic dezonorant, desemnând „profesorul de înţelepciune”, un om care cunoaşte multe lucruri, din domenii diverse, dar, treptat, a ajuns la convingerea că din această cunoaştere se poate extrage un profit. Reprezentanţii importanţi au fost Protagoras din Abdera şi Georgias, iar centrul de dezvoltare era Atena. Activitatea sofiştilor (sec. al V-IV-lea î.e.n.) consta în a expune unui auditoriu format din tineret tehnica diferitelor activităţi contra plată; unii aveau o pregătire temeinică, alţii erau farsori.

23 Kerbrat, Orecchioni, C., L'implicite, Paris, Colin, 1980.

dacă eşti un om cinstit. Inversând preceptul socratic „nu există retorică fără virtute”, Quintilian pare să afirme „nu există virtute fără retorică”, instaurând în acest fel o estetizare a moralei.

Marile orientări retorice din antichitate au fost diferit asumate de-a lungul istoriei: atitudinea sofistă de preeminenţă a aparenţei a fost preluată de Machiavelli **24**, atitudinea socratică, de Sfântul Augustin, atitudinea estetică, de secolul al XVII-lea.

Începând cu acest secol, se asistă la restrângerea retoricii („*La Rhétorique restreinte*”), de care vorbeşte Genette, datorată supremaţiei evidenţei raţionale a cartezianismului, personale a protestantismului şi sensibile a empirismului. În viziunea lui Descartes, elocinţa şi poezia sunt calităţi apreciabile ale spiritului, inferioare însă raţionamentului: „Cei care au raţionamentul cel mai puternic şi se exprimă în mod clar şi inteligibil reuşesc să convingă chiar dacă vorbesc în bretonă şi nu au studiat niciodată retorica”.

Respinsă de empirişti în numele adevărului (John Locke afirma în *Essay on Human Understanding* că retorica insinuează idei false în spirit) şi de romantici în numele sincerităţii (injoncţiunea lui Victor Hugo „Paix à la syntaxe/Guerre à la rhètorique”), retorica cunoaşte un reviriment extraordinar abia pe la mijlocul secolului XX: neoretorica, logica naturală, pragmatica lingvistică etc.

În noua perspectivă, *inventio* şi *actio* sunt revigorate într-o interpretare globală, arhitecturală a textului: „Dacă trebuie să generalizăm, astăzi acest lucru se întâmplă pentru că retorica a fost prea mult restrânsă. De la Corax în zilele noastre istoria retoricii este cea a unei restricţii generalizate”**25**.

Procesul de literaturizare a retoricii iniţiat de epoca

---

N ote:

_ Niccolo Machiavelli, om politic italian, care a trăit la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea, fiind pomenit pretutindeni în cancelariile diplomatice ale lumii graţie principiilor extrem de practice enunţate (principala operă, „Principele”). Adorat, deopotrivă contestat, Machiavelli a formulat idei practice, din păcate, răstălmăcite de către politicienii lipsiţi de scrupule.

N ote:

_ Genette, G., La rhétorique restreinte, în Langages, no. 41, p. 234.

posteiceroniană a cunoscut un reviriment filosofic şi discursiv bazat pe interdisciplinaritate.

Retorica tradiţională distinge după categoria subiectului tratat trei situaţii comunicaţionale, trei genuri retorice**26**. Primul scenariu a

---

[26] Primii retori şi, mai cu seamă, Aristotel, dorind a sistematiza retorica au împărţit-o în trei domenii: genul demonstrativ, genul deliberativ şi genul judiciar. Ei au procedat astfel pentru că subiectele de care se ocupă retorica se pot grupa în trei categorii pe care le-au numit „genuri de cauze”. Primul are ca obiect mai mult prezentul; al doilea, viitorul; al treilea, trecutul.

Genul demonstrativ. Expunerea retorică făcută în faţa unui auditoriu spre a-1 determina să aibă aceeaşi convingere ca şi oratorul se numeşte discurs. Spre deosebire de alte genuri de discursuri cel demonstrativ este rostit cu scopul de a demonstra pur si simplu un adevăr oarecare, ştiinţific sau filozofic. Discursul demonstrativ nu presupune nici luarea unei hotărâri, ca în cel deliberativ, nici condamnarea sau achitarea pentru o adevărată sau pretinsă încălcare a legii. El se pronunţă numai pentru a se stabili un adevăr oarecare.

Discursul demonstrativ în care se lămureşte credincioşilor o chestiune de dogmă sau morală ori se pomeneşte viaţa unui sfânt se numeşte discurs religios. Când oratorul bisericesc lămureşte o dogmă sau o chestiune morală, discursul poartă numele de predică sau didahie. Dacă oratorul explică frază cu frază Evanghelia, duminica sau în zilele de sărbătoare discursul demonstrativ se numeşte omilie.Discursul demonstrativ în care se laudă faptele sfinţilor sau ale persoanelor însemnate reprezintă un panegiric.Printre discursurile demonstrative religioase se numără şi cele prilejuite de înmormântări, aşa-numitele discursuri funebre.

Genul demonstrativ se referă, deci, la prezent şi cuprinde cuvântul sau discursul academic, religios, panegiric şi chiar invectivele, adică jignirile şi ocările. Oratorul de genul acesta are ca scop de a lăuda virtutea, având grijă s-o prezinte în culorile cele mai strălucitoare şi a defăima patimile, descriindu-le în aspectele lor mai sumbre. Laudele trebuie scoase din acele împrejurări ce pot onora persoana despre care se vorbeşte cum ar fi, de exemplu, naşterea, educaţia, moravurile, viaţa, graţiile şi virtuţile sale. De asemenea, defăimările pot fi, la rândul lor, scoase din împrejurări care amplifică pata şi golul moral ale celui defăimat. Genul demonstrativ foloseşte toată bogăţia şi măreţia artei oratorice. Modele ale genului demonstrativ pot fi considerate cele trei dialoguri ale lui Platon despre Socrate, discursul lui Isocrate despre Atena, cel al lui Lucian asupra lui Demostene, laudele lui Pompei formulate de Cicero etc.

Regulile specifice acestui gen sunt: a lăuda, dar numai prin fapte vrednice de laudă; a te feri de laude vagi; a te feri de laude ieşite din comun. În acest sens, celebrul om de cultură francez La Bruyère avea să spună: „Grămada de epitete sunt laude proaste; faptele şi chipul de a le înşira sunt acele ce laudă”.

---

Genul deliberativ. Discursul prin care oratorul caută să convingă auditoriul spre a se lua o hotărâre în legătură cu o situaţie ce se va crea în viitor se numeşte deliberativ, ascultătorii urmând să delibereze-spre a lua hotărârea. În genere, toate discursurile cu caracter politic sunt deliberative. Ele tratează cu deosebire viitorul şi interesele comune şi majore ale unei ţări. Pe scurt, oratorul caută în astfel de situaţii de a pune în lumină tot ceea ce este folositor sau dăunător intereselor unui stat, şi le însuşeşte şi le comunică altora în vederea adoptării sau respingerii lor.

Genul deliberativ era în cea mai mare practică şi onoare în Atena şi Roma antică. Astăzi el este la ordinea zilei în parlamentele tuturor statelor constituţionale. Sfera acestui gen de discursuri este cu mult mai mare decât ale celorlalte două genuri,deoarece acestea se referă la o singură persoană particulară sau publică, în timp ce primul are în vedere o societate întreagă.

Note: continuare

În genul deliberativ oratorul trebuie să vorbească simplu, dar cu interes, vivacitate şi laboriozitate. El întrebuinţează idei sănătoase, întemeiate logic şi evită limbajul colorat al figurilor de stil. Modele ale acestui gen pot fi discursurile istoricilor greci şi latini (Herodot, Tucidide, Tacit, Pliniu etc.).

Genu1 judiciar se raportează la trecut, având ca obiect dreptul. Discursul judiciar se pronunţă în legătură cu o situaţie care a avut loc şi se expune în faţa instanţelor judecătoreşti, presupunând încălcarea reală sau aparentă a legii. Pledoaria şi, respectiv, rechizitoriul sunt exemple de discursuri judiciare. În genul de discurs judiciar, cea dintâi datorie a oratorului este de a da curs unei judecăţi drepte. Stilul său trebuie să fie sobru, îngrijit, simplu şi precis.

Regula principală a acestui gen este de a adapta autoritatea legilor juridice la autoritatea superioară a legilor adevărului. Marii oratori au considerat, de asemenea, că mijlocul cel mai eficient prin care oratorul se poate face ascultat de către judecător este ca discursurile lui să se întemeieze pe adevăr şi simţul umanităţii.

Deşi aceste trei genuri retorice se ocupă de domenii diferite, adeseori le găsim împreună şi în relaţii de interdependenţă. Laudele oamenilor virtuoşi nu sunt decât nişte îndemnuri către virtute şi astfel genul demonstrativ este înfrăţit cu cel deliberativ.

fost de natură juridică, producând un discurs pronunţat în faţa unui public constituit în tribunal: acest tribunal va judeca fapta şi persoana care a comis-o, iar autorul discursului va apăra sau acuza această persoană. Situaţia juridică nu se limitează doar la tribunal; o putem întâlni ori de câte ori receptorul ocupă un post de autoritate în raport cu emiţătorul (copilul în faţa părinţilor sau elevul în faţa educatorului).

În cel de-al doilea gen, deliberativul sau discursul persuasiv prin excelenţă, autorul încearcă să determine publicul să gândească sau să acţioneze ca el, să-i inculce o anumită opinie sau decizie; este cazul marilor discursuri ideologice de natură politică sau religioasă. În sfârşit, al treilea scenariu este epidictic – demonstrativ. El confirmă valori admise atât de emiţător cât şi de receptor (aniversar, necrolog sau panegiric).

Acesta din urmă oscilează între funcţional şi ornamental. Platon şi Aristotel îl corelează eticii (elogiul este un răspuns adresat virtuţii, iar blamul este replica împotriva viciului). În general, epidicticul îndeplineşte o funcţie civică şi socială, consolidând normele moralităţii publice.

| Ge nul discursul ui | Tip ul de auditoriu | Ti mpul | Mij loacele | Sco purile |
|---|---|---|---|---|
| Jud | Tri | Tre | acu | jus |

---

Această împărţire a retoricii îşi are, totuşi, minusurile ei, căci cuprinde mai mult interesele publice ale oamenilor, deşi ar trebui să se aplice până şi la cele mai mici şi mai particulare dintre activităţile lor. Cineva poate să vorbească frumos şi convingător nu numai de la tribună, într-un tribunal sau la vreo academie. dar şi într-o disertaţie filozofică, într-o scrisoare sau chiar o conversaţie. Pe scurt, retorica este arta de a vorbi frumos şi convingător nu numai în public, ci în orice împrejurări, în orice loc şi în orice subiect.

Retorica propriu-zisă, adică arta cuvântării sau teoria discursului cuprinde trei părţi, indisolubil legale: invenţiunea, dispoziţiunea şi elocuţiunea. Oratorul are de îndeplinit, pentru orice subiect ar dori să trateze trei condiţii: 1) de a afla cele ce trebuie să spună; 2) de a le ordona sau rândui; 3) de a le exprima.

La aceste trei părţi ale retoricii, se-mai adaugă, o a patra şi anume, acţiunea, care cuprinde, la rândul ei, pronunţia, memoria şi gesticulaţia sau mişcarea.

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| iciar | bunal | cut | zare/apăr are | t/injust |
| Del iberativ | ad unare în agora | Viit or | + – persuasiu ne | util /dăunăto r |
| Epi dictic | Pu blic | pre zent | elo giu/blam | fru mos/urât |

Această triadă de situaţii discursive a fost definită pe baza unor criterii tematice (just/injust, avantaj/dezavantaj), criterii textuale (acuzare/apărare, elogiu/blam), criterii emoţionale (clemenţă/severitate, teamă/speranţă, bucurie/ură), criterii temporale primare (dimensiunea temporală dominantă: trecutul în cauzele politice, prezentul în elogierea sau critica unei personalităţi).

Celor trei tipuri discursive li se subsumează câteva modele funcţionale: i) discursul în tribunal, critica socială, drama, satira; îi) discursul politic, textul publicitar, poezia didactică, utopia, predica; iii) elogiul, panegiricul, pamfletul, epitaful.

Pentru teoria modernă a textului, retorica şi diviziunea sa în genuri nu are doar o semnificaţie istorică. Pragmatica textului poate fructifica acest concept de situaţie textuală integrându-l într-un model textual funcţional.

Dimpotrivă, retorica antică propunea un model cu cinci etape descriind diversele stadii ale producţiei textuale în juxtapunerea lor temporală:

| | | |
|---|---|---|
| INVENTIO (curesis) | Învenire | subiectul discursului |
| DISPOSITI O (taxis) | Inventa disponere | ordonarea tematică |
| ELOCUTIO (lexis) | ornare verbis | Figuri |
| MEMORIA | memoriae aemandare | apelul la memorie |
| ACTIO (hypocrisis) | agere et pronunţiare | Interpretare a discursului: gest + dicţie |

Dacă Aristot a divizat retorica în *INVENTIO*, *DISPOSITIO*,

*ELOCUTIO* şi *ACTIO*, tradiţia romană adaugă *MEMORIA* acestor patru componente.

INVENTIO permite să se răspundă la întrebarea „Despre ce este vorba?”, altfel spus să prezinte o cauză plauzibilă şi admisibilă. În acest prim plan oratorul dispune de topică sau ansamblul locurilor comune utile tuturor subiectelor (*topoi konoi*, *loci communi*). Bazându-se pe un fond comun de raţionalitate, toposurile reprezintă acordul tacit între emiţător şi receptor.

Cea de-a doua categorie de argumente cuprinde probele *extratehnice* (mărturii, texte de lege şi jurăminte), şi *tehnice* furnizate prin intermediul discursului. Formele cele mai frecvent utilizate ale argumentului retoric sunt entitema sau silogismul prescurtat, exemplul (istoric sau ficţional) şi analogia.

DISPOSITIO este arta compoziţiei sintagmatice a discursului distribuit în câteva elemente după o schemă quasi invariabilă:

I) exordiu, având drept scop captarea auditoriului (*captatio benevolentiae*) pe care oratorul se străduieşte să-l facă atent şi binevoitor;

Îi) propositio sau macrostructura esenţializată a întregului discurs;

III) narratio (diegesis): expunerea faptelor reale sau prezentate ca atare. Nararea acţiunilor poate lua forma poveştii legendare (*fabula*), a istoriei (*historia*) sau a ficţiunii (*res ficta*);

Iv) confirmatio este momentul probei, altfel spus al consolidării argumentelor proprii însoţite de respingerea argumentelor adversarului;

v) peroratio reprezintă finalul discursului care conţine o recapitulatio şi o indignatio (apelul final la compasiune şi simpatie).

ELOCUTIO este dimensiunea estetică a discursului sau arta stilului (corectitudine gramaticală, efecte de ritm, tropi şi figuri). Terminologia sa este împrumutată din gramatică, muzică şi arhitectură. Stilul trebuie să fie nu doar corect din punct de vedere lingvistic, ci să convină subiectului, genului discursului. În lumina retoricii lui Quintilian, tratatele vor distinge între tropi, figuri ale cuvântului şi figuri ale gândirii, distincţii reluate în secolul XX de *Retorica generală* a Grupului µ. Din aceeaşi perspectivă stilistică, genurile discursului se distribuie după nobleţea materiei sau a cauzei în *umil*, *mijlociu şi sublim*.

MEMORIA. Odată elaborat, discursul trebuie reţinut: este obiectul memoriei, a cărei primă dezvoltare apare în *Retorica către Herenius*. Principiile mnemotehnicii (reţinerii discursului) constau în impregnarea în memorie a unei serii de spaţii frapante (încăpere, boltă, casă) şi imagini (forme, semne, simboluri). Mecanismul constă în crearea de spaţii mentale. Ordinea acestor spaţii urmează ordinea discursului; imaginile ne reamintesc lucrurile.

ACTIO. În sfârşit, odată elaborat şi reţinut, discursul trebuie pronunţat, altfel spus reglat comportamental (voce, debit, gesturi) în funcţie de cuvintele şi temele implicate. Punctul de pornire îl reprezintă arta actorului şi o serie de observaţii riguros codificate privind intonaţia, mişcarea şi gestica.

Această schemă nu este doar un model de generare a textului, ci şi unul de analiză/ interpretare, dar reconstrucţia hermeneutică nu va începe cu ACTIO pentru a se încheia cu INVENTIO; este vorba mai degrabă de o competenţă retorică arhitecturală, comportând un anumit număr de competenţe parţiale ce corespund fazelor clasice de elaborare a textului. Codul structural va avea în vedere dispunerea elementelor, cel argumentativ inventarul de toposuri, cel figural repertoriul de tropi, figuri sonore, figuri sintactice şi cel expresiv acţiunea completă de materializare a discursului într-o interacţiune reală.

Destinul retoricii s-a confundat după epoca antică şi clasică cu cel al învăţământului, altfel spus cu un corp de precepte descriptive şi normative. Reforma lui Ramus a răpit retoricii teoria argumentării (*inventio* şi *dispositio* au fost corelate logicii), nealocându-i decât componentele *elocutio* şi *actio*. „La începutul epocii moderne s-a consumat ruptura radicală între expresie şi argumentare, între filosofia empiristă, alături de raţionalism, şi retorica îndepărtată de probă”.**27**

Amputată de componenta filosofică şi privilegiind doar teoria figurilor de stil, retorica nu mai este arta discursului în general, ci arta stilurilor rezervată esenţialmente studiului formelor limbii literare.

---

N ote:

_ Ducrot, O., & Schaeffer, J.M., Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciènces du langage, Paris, Seuil, 1986, p. 148.

Dispariţia retoricii ca disciplină de învăţământ a caracterizat o parte a secolului al XIX-lea, dar a permis un veac mai târziu redefinirea raporturilor între argumentare şi expresie în filosofie, ştiinţe juridice, studii literare, lingvistică, în special, în variantă pragmatică şi enunţiativă.

Printr-o recuperare a tradiţiei aristotelice, *retorica rediviva* reintroduce jurisdicţia raţiunii în domeniul opiniei (*doxa*) şi al credinţei.

Cu statut diferit în diverse epoci, retorica a oscilat între emfază şi anatemă, între o concepţie socială şi una formalistă.

În perioadele de relativă democraţie, retorica trăieşte ca artă a argumentării; într-adevăr, doar un univers de referinţe în care domină pluralismul, autorizează dezbaterea şi arta de a gestiona diferenţele şi contradicţiile exprimate. În fazele de democraţie minimală, retorica se reduce la un pur exerciţiu formal, retrăgându-se la studiul ornamentelor, ţinând de *elocutio*. Această oscilaţie între o concepţie socială şi una formalistă este în egală măsură balansul între o concepţie largă şi una restrânsă a retoricii.

Revitalizarea retoricii în secolul XX este marcată de două direcţii principale: distinse după *criteriul obiectului*, *conceptelor centrale* şi *statutului epistemologic*.

Neoretorica (reabilitarea retoricii aristotelice de către şcoala de la Bruxelles, în frunte cu C. Perelman) focalizată pe mecanismele discursului social (argumentarea prin legătură cauzală, mijloc/scop etc.) îşi are originea în filosofia dreptului şi spaţiul de manifestare în controversa juridică, propaganda politică, publicitate. Cea de-a doua neoretorică – retorica generală a Grupului μ – s-a consacrat studiului lui *elocutio*. În prima orientare conceptul dominant este cel de schemă argumentativă, în cea de-a doua, cel de figură. În sfârşit, prima neoretorică are o vocaţie socială unificatoare (reducerea distanţei epistemice între interlocutori), cealaltă valorizează excepţia, ineditul, surpriza.

Totuşi, ambele sunt discipline pragmatice bazate pe principiul fundamental al cooperării (P. Grice), raţionalităţii (A. Kasher) şi al medierii. Medierea este o condiţie *sine qua non* a hermeneuticii figurii şi a calculului interpretativ: identitatea totală face orice comunicare inutilă, diferenţa exacerbată o face însă imposibilă.

Pe de altă parte însă, faţă de retorica antică empirică, noua

retorică analizează *a posteriori* faptele de limbă, degajând reguli fundamentale de generare. „Retorica antică se plasa la polul producerii intenţionale de efecte, noua retorică se situează sub semnul receptării şi hermeneuticii”[28]

| | Neoretorica | Retorica poeziei | Logica naturală |
|---|---|---|---|
| Reprezentanţi | Perelman Olbrechts-Tyteca | Grupul μ | G. Vignaux G.B. Grize |
| Postulate metodologice | discursul se adresează unui auditoriu căruia îi modifică universul epistemic, ipso facto dispoziţiile finale | figura se bazează pe teoria referinţei enciclopedice şi efecte contextuale | logica naturală oferă prin intermediul discursului schematizarea realului |
| Finalitate | reducerea distanţei între interlocutori prin intermediul limbajului | dezvoltarea proprietăţilor limbajului (pertinenţa figurii) | construirea unei viziuni despre lume |
| Unitatea minimală | tipul de argument | Figura | micro cosmosul etichetabil reprezentat de schematizare |
| Focalizare | discursul judiciar, politic, | discursul figurat (poetic în | discursul |

---

N ote: _ Klinkenberg, J.M., Précis de sémiotique génerale, Bruxelles, 1996, p. 260.

| | | | |
|---|---|---|---|
| prioritară | publicitar | primul rând) | cotidian |
| Reprezentanţi | J. Searle<br>J. Austin | O. Ducrot<br>J. Cl. Anscombre | T. van Dick<br>J. Petőfi<br>J.M. Adam<br>W. Dressler |
| Postulate metodologice | limbajul este un comportament guvernat de reguli | orientare subsumată modelului dicţionarului | comunicarea se realizează macrostructural prin texte, nu prin enunţuri |
| Finalitate | pronunţarea unui act „successfully” schimbă starea lumii | Inducerea unei orientări argumentative (i.e. a unei concluzii) | dublarea competenţei lingvistice de o competenţă textuală şi retorică |
| Unitatea minimală | actul de limbaj sau perechea de acte adiacente(„ Mulţumesc”; – Nu ai pentru ce”) | „Les mots du discours” (operatori, conectori argumentativi) | textul narativ, descriptiv, argumentativ |
| Focalizare prioritară | discursul cotidian | discurs cotidian şi literar | discurs literar şi cotidian |

Distincţia lui Aristotel între cele trei mari genuri discursive reprezintă de fapt imbricarea între factualitatea lui CE (veridicitatea

sau improbabilitatea evenimentului discursivizat de noua retorică), calificarea lui CUM (în care argumentarea întâlneşte lingvistica în retorica sensului sau în schematizarea unei situaţii ca în logica naturală) şi legitimitatea lui DE CE, dependentă de alegerea normelor prealabile ca în pragmatica transcendentală a lui Habermas.

Dacă discursul juridic este bazat pe coduri şi jurisprudenţă, dar şi pe autoritatea (*ethosul*) judecătorilor, discursul epidictic emfatizează logosul, finalitatea discursului fiind de a distinge între culpabilitate şi inocenţă, între oameni şi evenimente. În sfârşit, discursul deliberativ iniţiază disputa asupra legitimităţii opţiunilor, normelor, deciziilor, persoanelor, altfel spus asupra relaţionării întrebare/răspuns.

Acceptăm ca motto deviza lui Jean-Paul Sartre din „*Critique de la raison dialectique*": „Caracteristica unei cercetări constă în a fi nedefinită. A o numi, a o defini, înseamnă a închide cercul. Ce rămâne? Un mod finit şi perimat al culturii, ceva ca o marcă de săpun". Schiţăm în acelaşi mod incoativ, nedefinitiv, câteva direcţii ale cercetării actuale privind *neoretorica*, *logica naturală* şi *teoria discursului*.

În viziunea noii retorici**29**, argumentarea înseamnă ruperea de raţionamentul cartezian *more geometrico* şi de valoarea evidenţei pentru a promova adeziunea epistemică, domeniul opiniei, al plauzibilului, al consensului, dar şi al conflictului.

Definind argumentarea drept „studiu al tehnicilor discursive permiţând producerea sau argumentarea adeziunii la tezele prezentate", se evidenţiază faptul că valoarea prioritară nu este informaţia, ci comunicarea acesteia, aşadar *forţa* cu care elementele de probă acţionează asupra interlocutorului: „O argumentare va fi eficace dacă va reuşi să sporească intensitatea adeziunii în aşa fel încât să declanşeze la auditori acţiunea vizată (acţiune pozitivă sau reţinere de la acţiune) sau să creeze cel puţin o dispoziţie de acţiune care se va manifesta la momentul potrivit"**30**

Din punctul de vedere al patternurilor argumentative, distinse de Perelman & Tyteca, la nivelul conţinutului se poate vorbi de: valori universale (binele, adevărul, frumosul) sau particulare; valori

---

N ote: _ cf. Perelman, C., & L. Olbrechts-Tyteca, op. cit., 1958
30 cf. Perelman, C., op. cit., p. 59.

abstracte (egalitate, dreptate şi concrete: ţara, biserica etc.), ierarhii abstracte (superioritatea a ceea ce este drept faţă de ceea ce este util, superioritatea principiului faţă de efect) sau ierarhii concrete (superioritatea omului faţă de animal etc.) şi toposuri (toposul cantităţii, al calităţii, al ordinii, al esenţei), iar la nivelul expresiei de modalităţi dominante (asertivul, injonctivul, apostrofa, întrebarea retorică), de construcţii specifice (construcţia hipotactică argumentativă prin excelenţă) şi de figuri prioritare (epitetul, metafora, definiţia retorică, repetiţia, simetria, ironia, litota).

Din perspectiva organizării argumentative şi figurale se poate ajunge la caracterizări interesante ale tipurilor de discurs: *discurs ştiinţific* vs *discurs cotidian* şi ale funcţiilor discursive: discurs referenţial, focalizat asupra realităţii evocate vs discurs expresiv, centrat asupra polului emisiei vs discurs persuasiv axat pe funcţia conativă, pe activizarea receptorului vs discurs literar centrat asupra mesajului însuşi.

După o lungă perioadă de literaturizare a retoricii începută încă din perioada posteiceroniană (retorica văzută ca *ars ornandi* şi *scientia bene dicendi*) se asistă astăzi la un reviriment neoretoric, cu largi deschideri interdisciplinare: retorica imaginii (Roland Barthes – *Rhétorique de l'image*), metafora limbajului cotidian şi ştiinţific (G. Lakoff & M. Johnson – *Metaphors we live by* şi A. Ortony – *Metaphor and Thought*), de argumentare în discursul juridic şi politic, dar şi în conversaţia uzuală.

Dacă, în diacronie, opoziţia convingere/persuasiune sau demonstraţie/ argumentaţie era net în favoarea primului termen, la ora actuală, prin lucrările lui Perelman (*La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, 1958; *Le champ de l'argumentation*, 1970; *L'Empire rhétorique*, 1977), argumentaţia retorică nu mai este considerată seducţie a auditoriului, ci un ansamblu de tehnici discursive menite să provoace adeziunea (printr-un proces de calcul interpretativ, de inferenţă) interlocutorului la o teză problematică.

Concepţia interacţională a activităţii discursive readuce în actualitate faptul (adesea pus între paranteze) că discursul nu este numai discurs despre ceva, ci şi discurs produs de cineva şi adresat cuiva.

Raport*ul le*/*autre* se actualizează într-o multitudine de forme (de la cele mai vizibile, ca în discursul polemic, la cele efasate din

discursul ştiinţific). De fapt, orice comunicare este dialogică, fiindcă interlocutorul este permanent înscris în discurs: el este acea prezenţă mută, invizibilă, care orientează selectarea şi combinarea unităţilor discursive. În competenţa comunicativă a celor doi parteneri (locutor/interlocutor) intră de fapt trei competenţe subordonate:

I) imaginea despre sine pe care şi-o construieşte fiecare;

Îi) imaginea celuilalt;

III) imaginea pe care şi-o imaginează că celălalt ar avea-o despre sine.

De aceea, efortul de convingere reprezintă pentru locutor ajustarea la problematica interlocutorului, la nivelul său de înţelegere (vezi clivajul discurs ştiinţific/discurs de vulgarizare) şi la specificul domeniului abordat. „Când trebuie să deliberăm sau să judecăm, să alegem sau să decidem, raţiunile pe care le furnizăm pentru sau contra nu constituie dovezi demonstrabile, ci argumente mai puternice sau mai slabe, mai pertinente sau mai puţin pertinente, mai convingătoare sau mai puţin convingătoare. Aceste argumente nu urmăresc să dovedească adevărul unei propoziţii, ci să câştige adeziunea unuia sau mai multor spirite. Discursul persuasiv trebuie să se adapteze auditoriului pe care urmăreşte să-l convingă, dat fiind că nu se poate desfăşura decât pornind de la ceea ce admite auditoriul său”**31**.

În viziunea şcolii al cărei exponent este Grupul μ (Jean-Blaise Grize, Georges Vignaux) retorica este legată de logica discursivă, ireductibilă la cea matematică, dar compatibilă cu aceasta.

Logica limbajului natural este o logică-proces, în timp ce logica sistemelor formale este o logică-sistem. Logica naturală este virtual dialogică: „A argumenta înseamnă a căuta să determini auditoriul să facă o anumită acţiune. De aici decurge faptul că argumentarea este totdeauna construită pentru cineva, spre deosebire de demonstraţie care este pentru oricine. Este vorba deci de un proces dialogic”.**32**

Corelarea structură/funcţie, esenţială pentru funcţionarea discursului, este şi sarcina analitică fundamentală a logicii naturale: „Studiul logicii naturale se situează la mijlocul drumului între un

---

N ote:

_ Perelman, C., op. cit., p. 14.
[32] Vignaux, Georges, op. cit., p. 30.

studiu structural care caută să descrie ansamblul posibilităţilor intelectuale ale unui nivel determinat şi un studiu funcţional concret care se ocupă de probleme de eficienţă, de erori, de efecte, de atmosferă... Acest studiu are în comun faptul de a nu explora un ansamblu de posibilităţi, ci de a studia operaţiile realmente efectuate în situaţii pe cât de naturale posibil”.**33**

O idee importantă lansată de grupul de la Neuchitel este cea a teatralităţii la nivelul urmelor enunţiative (intertext, clişeu, topos, mărci ale interacţiunii) şi al actelor de limbaj angajante (a susţine, a replica, a polemiza etc.): „Regăsim în discurs mărcile unei anumite imagini a auditoriului, precum şi ecoul discursurilor anterioare la care acest discurs trimite şi chiar al discursurilor posterioare pe care le anticipă”**34**.

În sfârşit, într-o a treia perspectivă lingvistică, discursul argumentativ este un tip discursiv alături de narativ (centrat pe desfăşurarea temporală), de descriptiv (organizat spaţial, paradigmatic), de injonctiv (incitând la acţiune). De fapt, nu există discurs real care să nu actualizeze mai multe tipuri textuale, iar discursul argumentativ este subiacent tuturor tipurilor: prezent în narativ prin ordonare, în descriptiv prin valorizare, în injonctiv prin componenta de persuasiune.

În momentul în care Perelman îşi edifica „imperiul retoric”, lingviştii (Roman Jakobson) investigau factorii constitutivi ai comunicării verbale: *emiţătorul*, *receptorul*, *mesajul*, *referentul* (obiectul din realitate), *codul* (ansamblul de reguli acţionând în sistemul limbii) şi *canalul*. Fiecărui element implicat în actul de comunicare îi corespunde o funcţie lingvistică: *funcţia expresiv*ăz*emotivă* pentru emiţător, *conativ*ăz*retorică* pentru receptor, *fatică* de verificare a canalului, *referenţială* pentru a desemna referentul, *poetică* pentru a organiza mesajul, în sfârşit, *metalingvistică* pentru a explica însăşi limba şi ansamblul de reguli ce o guvernează. Dimensiunea argumentativă este implicit sugerată de funcţia conativă (vizând influenţa auditoriului printr-un verb la imperativ, un vocativ

---

33 Grize, J-B, op. cit., p. 25.
N ote:

_ Idem, p. 30.

etc.). Dominat de concepţia saussuriană asupra limbii, Jakobson nu alocă suficient credit vorbirii (individuale) şi situaţiei de comunicare, poziţie cercetată de M. Riffaterre[35].

El a ajuns la concluzia că analizele lui Jakobson nu sunt eficiente, iar metoda sa nu poate da decât rezultate negative: „Era ceva conceput într-un spirit foarte îngust, foarte sistematic şi bazat pe multe aserţiuni ce nu puteau fi dovedite". Poeticianul invită la apropierea de textul literar ca de o realitate unică, cu articulaţii proprii, care cer atenţia individualizată a cititorului şi nu privirea neutră a structuralistului. Autorul remarca că structuralismul suferă de imobilism, nu are flexibilitatea necesară investigării sensului.

Cu Emile Benveniste însă, discursul capătă drept de cetate în lingvistică. *Problèmes de lingvistique générale* elucidează raportul între enunţ şi enunţare, între text şi discurs; astfel textele, rezultantă a sistemului discursului, păstrează „urmele" situaţiei în care au fost produse. Amprentele pe care prezenţa emiţătorului şi a receptorului o lasă în enunţ sunt delicticele (pronumele personale de persoana I şi a II-a, sistemul temporal şi aspectual, mărcile de localizare spaţială) şi modalizatorii (anumite adverbe de tipul „din fericire", „din păcate" ce marchează adeziunea producătorului enunţului la tezele prezentate: asocierea sau disocierea în raport cu evenimentele schematizate).

Dacă, pentru lingviştii francezi din filiera Benveniste, urmele subiectului vorbitor înscrise în enunţ reprezintă punctul focal al cercetării, pentru pragmatica anglo-saxonă destinatarul şi mijloacele lingvistice prin care el este influenţat devin prioritare[36].

O altă perspectivă – lingvistică – asupra argumentării este cea reprezentată de cercetătorii Jean-Claude Anscombre şi Oswald Ducrot, care vizează resituarea enunţării în contextul său enunţiativ, refuzând să considere analiza conţinutului explicit al enunţului suficientă pentru înţelegerea mecanismului argumentativ. Enunţul este definit ca indisociabil legat de presupoziţiile şi implicaţiile sale, adică de implicitul situat în amontele şi avalul discursului.

Această analiză reprezintă o „retorică integrată structurii pragmatico-semantice a discursului" Ea examinează principiile

---

[35] Riffaterre, M., Semiotics of Poetry, Columbia Press, 1978.
[36] cf. Searle, J., Speech Acts, Cambridge, University Press, 1969

argumentativităţii în limbă, în timp ce Perelman şi cercetătorii americani se situează la nivelul discursului. Pentru Ducrot, argumentarea este o influenţă care constă în a impune destinatarului nu numai informaţii, ci şi un parcurs interpretativ vizând admisibilitatea unei concluzii: „A semnifica, pentru un enunţ, înseamnă a orienta” (către o anumită concluzie). Chiar dacă argumentarea înseamnă prezentarea unui enunţ E1, destinat să facă admisibil interlocutorului enunţul E2 („Este vinovat; deci trebuie să suporte rigorile legii”), acest mecanism este diferit de demonstraţia logico-matematică (în primul rând datorită rolului major al implicitului).

Argumentarea se reduce în această perspectivă la o combinare teoretică circumscrisă procedurilor logico-lingvistice care par să existe independent de psihologie şi istorie, altfel spus de bogăţia şi complexitatea umană. Validitatea unui argument va fi apreciată după locul său în enunţ, fără a se ţine seama de personalitatea şi cultura interlocutorilor, ceea ce actualizează o constantă a lingvisticii moderne: tentaţia sistematicii structurale.

Faţă de paradigma retoricii clasice: *deliberativ*, având drept scop decizii de interes public (în agora), *judiciar* (vizând apărarea/acuzarea) şi *demonstrativ* (având ca finalitate blamul/elogiul), domeniile argumentativului modern cuprind: argumentaţia cotidiană (în forme extreme de reclamă şi propagandă), argumentaţia juridică, argumentaţia specifică diverselor ramuri şi nivele de abstractizare ale ştiinţei; argumentaţia a fost considerată infrastructura interacţiunii cotidiene, partea nevăzută a aisbergului guvernat de opinie, topos, presupus atât de neoretorică („Mi se pare că ideea de informaţie este un pandant pozitivist şi simplist al ideii de argumentaţie, pentru că argumentaţia comportă informaţia ca pe un caz particular, inversul nefiind adevărat” **37**) cât şi de analiza discursului („Pretenţia de a descrie realitatea este travestirea unei pretenţii fundamentale şi anume de a exercita o presiune asupra opiniilor celuilalt”.) **38**

---

N ote:

_ cf. Perelman, C., op. cit., p. 40.
[38] Anscombre, J.C., op. cit., p. 143.

a. Originea retoricii

Vorbind despre originea retoricii, vechii teoreticieni aveau dreptate când spuneau că elocvenţa, adică vocaţia sau priceperea de a vorbi frumos şi convingător, a existat şi s-a manifestat mult înainte ca retorica să apară pe lume. După ce limba, în evoluţia sa, a ajuns până acolo încât să poată rosti mai multe idei legate la un loc s-au găsit şi oameni de talent oratoric care să o folosească cu abilitate pentru transmiterea ideilor lor şi influenţarea publicului ascultător. Voltaire spunea, în acest sens, că: „o pasiune puternică şi un pericol grabnic deşteaptă într-o clipă imaginaţia" şi asta înseamnă că tot ceea ce este astăzi artă a vorbirii a apărut la început prin natură. Cazurile din realitate par să confirme din plin această supoziţie. Astfel, unul dintre primii căpitani ai califilor, într-o încleştare militară, văzând că musulmanii fug, strigă mobilizator: „Unde fugiţi voi? Duşmanii nu suntîntracolo!" Sau, un alt exemplu, un căpitan musulman, pe nume Rasi, de pe vremea lui Mahomed, văzându-şi ostaşii înspăimântaţi şi strigând cu disperare că generalul lor Derar este ucis, le zise inspirat şi cu efecte nebănuite: „Ce vă pasă că Derar e mort? Dumnezeu este cu voi şi vă priveşte! Păşiţi înainte!"

Dar, după cum preciza tot Voltaire, natura dă elocvenţa; ea o dă însă numai în cazuri rare, aşa cum arată chiar situaţiile citate mai înainte. În urma oamenilor aleşi, care prin natură au fost elocvenţi, au apărut aceia care prin studii sârguincioase au devenit oratori. Lor le-au urmat cei ce au colecţionat, ordonat şi sistematizat ideile şi metodele cu ajutorul cărora se poate ajunge la elocvenţă. Aceştia se numesc retori, iar arta creată de aceşti teoreticieni se numeşte retorică. Încât Cicero în „De Oratore", avea dreptate să spună: „Însă eu înţeleg că această forţă se află în toate preceptele şi că oratorii au dobândit gloria elocinţei nu urmând-o, ci au observat şi au imitat ceea ce oamenii elocvenţi au făcut din instinct; astfel se întâmplă că nu elocinţa s-a născut din retorică, ci retorica din elocinţă"**39**. Retorica şi elocvenţa nu trebuie puse, aşadar, pe picior de egalitate, nu trebuie confundate. Elocvenţa, talentul persuasiunii, al puterii de convingere este un dar al naturii, în timp ce retorica este un efect al studiului. Şi în discursuri, ca

---

N ote: _ Cicero, Despre orator, în Opere alese, vol. II, Editura Univers, Bucureşti, 1973, p. 55

şi în scrieri, trebuie a se deosebi retorica de elocvenţă, elocvenţa nefiind o artă, ci un dar al naturii, ca şi imaginaţia poetică.

Cu toată deosebirea care există însă între retorică şi elocinţă, una fără alta nu înseamnă mult, ci, dimpotrivă, numai luate împreună dau eleganţă, frumuseţe, farmec şi forţă unei expuneri. Aşa, un strigăt pornit din inimă, din suferinţă, sau, să zicem, din entuziasm te poate mişca şi pătrunde, dar nu întotdeauna şi convinge. Trebuie, deci, ca talentului, naturii să-i vină în sprijin demonstraţia, lucrarea reflecţiei intelectuale, inerentă retoricii. Căci retorica fără arta demonstraţiei este imposibilă. De aceea anticii, cei care au şi inventat-o, Aristotel, în special, considerau pe bună dreptate retorica ca fiind înfrăţirea dintre arta cuvântului, logică şi filosofie. Sub acest aspect, retorica este metoda, iar elocvenţa o urmează; una arată mijloacele rafinamentului unui discurs, iar cealaltă le întrebuinţează; într-un cuvânt, retorica este virtualitatea, iar elocvenţa, realitatea. Un discurs este reuşit dacă talentul este cultivat, iar perfecţionarea acestuia se manifestă numai sub influenţa retoricii.

S-a spus că retorica este fiica elocvenţei, pentru că, prima se constituie prin teoretizarea celei de a doua. Este însă vorba de o fiică care o inspiră şi care îi dă puteri noi. Într-adevăr, retorica dezvăluie şi perfecţionează talentul oratoric. Ea înlesneşte capacitatea de a cunoaşte şi aprecia meritele oratorilor şi scriitorilor de talent, de a le judeca operele şi de a ne da seama de impresiile pe care le produc. Nu este de ajuns a cerceta şi reţine numai regulile retoricii, ci trebuie să înţelegem facultăţile spiritului, să pătrundem întrebuinţarea preceptelor retorice prin exerciţii, adică prin folosirea lor practică. A-ţi cultiva sufletul, a-ţi exersa şi dezvolta memoria, a medita asupra modelelor sunt aspecte şi condiţii fără de care retorica ar fi nefolositoare.

Trebuie să recunoaştem că modelele sau exemplele de viaţă cele mai semnificative nu dau limpeziri decât asupra unora dintre aspectele actului oratoric. Forţa de sugestie a regulilor retorice este însă mai întinsă şi mai încărcată de rezultate.

A dispreţui studiul preceptelor şi metodelor retoricii ar fi o greşeală incontestabilă. Cei mai mari oratori şi scriitori au căutat şi au cerut de la experţii în materie lecţii de modele de reflecţie şi experienţă. Demostene şi Cicero au continuat toată viaţa lor cu exerciţii pregătitoare de retorică, deşi au fost mari talente oratorice.

Demostene reprezintă un exemplu grăitor al adevărului că oratoria se dobândeşte prin muncă şi că aceasta nu este numai un har. La început, Demostene nu a avut succes: de la tribuna politică a fost respins cu huiduieli de mai multe ori. Deşi natura nu-l dotase cu toate calităţile unui mare orator (avea un defect la pronunţare, vorbea încet, îşi mişca mereu un umăr) prin străduinţă şi o voinţă ieşită din comun, a reuşit să-şi înfrângă aceste scăderi. Plutarh, marele istoric, povesteşte că pentru a-şi îndrepta defectele de vorbire lua pietre în gură; pentru a elimina ticul nervos, de mişcare a umărului, îşi agăţa o sabie care-l înţepa la orice atingere; împotriva vorbirii prea încete şi pentru a se obişnui cu zgomotul mulţimii declama discursurile în faţa mării; se închidea într-o peşteră pentru a medita în linişte; pe Tucidide, vechiul istoric l-a studiat cu tenacitate. La 25 de ani şi-a încercat din nou puterile şi a avut succes. De aici încolo avea să triumfe întotdeauna în faţa altora şi avea să devină unul dintre cei mai de seamă oratori ai lumii.

Discursul argumentativ este „mise en scène”, înscrisă într-o teatralitate socială determinată (de roluri şi actori). Discursul argumentativ este mai degrabă teatru decât geometrie, construcţie riguroasă – prototipul fiind logica formală; emblema sa este Calderón şi nu Euclid. B. Brecht afirma că spectacolul fără participarea activă a spectatorului este doar pe jumătate spectacol. Or, argumentarea este tocmai evidenţierea spectacularului, scopul său nefiind de a construi o reprezentare fidelă a realităţii, ci de a asigura coerenţa unei anumite reprezentări pentru un lector „model” (înserat prin interogaţii retorice, negaţii polemice şi toate formele eterogenităţii discursive).

Funcţia teatrală înseamnă, pe lângă modelarea interlocutorului, libertatea subiectului de a construi şi deconstrui relaţiile între evenimentele introduse progresiv**40**.

La prima vedere, sfera dreptului, a legii şi a justiţiei se află situate departe de cea a jocului. Seriozitatea deplină şi interesul vital al individului şi al comunităţii domină tot ceea ce ţine de drept şi justiţie. Baza etimologică pentru exprimarea noţiunilor din acest domeniu (a stabili, a indica, a reuni, a distribui, a aşeza etc.) conţine reprezentări aproape opuse sferei semantice în care apar cuvinte cu înţelesul de

---

N ote: _ Vignaux, G., op. cit., 1976, p. 77.

„joc”. Posibilitatea înrudirii între „drept” şi „joc” devine limpede de îndată ce observăm că practicii dreptului, adică procesului judiciar, îi este propriu caracterul de competiţie. Disputa juridică dintre părţi este considerată la greci drept *agō*, o luptă legată de reguli fixe, în forme sacre, făcându-se apel la un arbitru. Această concepere a procesului ca întrecere nu reprezintă o dezvoltare recentă sau un transfer de noţiuni; dimpotrivă, din natura agonală a conflictului juridic porneşte întreaga evoluţie, iar aspectul competiţional se observă şi astăzi. Competiţie şi joc sunt cvasi-sinonime; înălţate în sfera sfinţeniei, care este pretinsă de de orice comunitate în momentul în care este vorba de sistemul ei juridic, pot fi observate cum radiază şi în prezent în feluritele forme ale vieţii. Justiţia se practică într-o „curte”**41** care e un fel de „cerc magic” (*hieros kyklos*) în acesta aflându-se şi judecătorii pe scaunele lor după cum sunt înfăţişaţi pe scutul lui Ahile. Fiecare loc de judecată e un loc sfinţit, decupat, delimitat din lumea obişnuită (*temenos*). Cercul magic este un spaţiu de joc în care tribunalul este întrunit, apoi exorcizat, deosebirile de rang dintre oameni fiind temporar suspendate. În procedura din faţa judecătorului, dorinţa de a câştiga este atât de intensă, violentă şi exclusivistă, încât momentul agonal nu poate fi eliminat. Procesul este un joc de noroc, o cursă sau o luptă cu ajutorul cuvântului (măiestria discursului oratoric). De asemenea, reprezintă o luptă pentru drept şi nedrept, pentru dreptate şi nedreptate, pentru a câştiga sau a pierde, adică ideea pur agonală ce umbreşte în conştiinţa comunităţii (mai ales, cu referire la trecutul îndepărtat) pe cea a face ordine. Elementul „şansă” apare în prim-plan în memoria omului primitiv justiţiar. Noţiunea de verdict se leagă de oracol, de o judecată divină, de un capriciu al sorţii, aşadar de un joc. Balanţa Dreptăţii (simbolul îşi are originea în imaginea lui Homer ce îl reprezintă pe Zeus cântărind destinul morţii înainte de începerea bătăliei) este balanţa incertului hazard. În antichitate, suma de bani pentru care se judecau părţile era constituită din doi talanţi de aur, or *talanta* înseamnă la origine balanţă. Cuvântul „drept” are semnificaţii ce se întind de la abstractul pur (parte cuvenită, despăgubire; părţile iau şi dau, iar judecătorul atribuie – *dike*) şi până la concretul maxim („a arunca”; o legătură între „drept” şi „a arunca” există şi în limba

---

N ote: _ Cf. Huizinga, J., Homo ludens, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998

ebraică, unde cuvântul pentru lege şi drept, *tora*, şi o rădăcină a altui termen înseamnă „a arunca sorţii”). Nu este uşor de determinat în amănunt concepţia privitoare la judecata divină în mintea popoarelor care au aplicat-o. La prima vedere, ea pare să se contureze astfel: zeii arată, prin rezultatul încercării sau al aruncării, de care parte este dreptatea şi n ce direcţia merge favoarea lor. Dar nu este oare aceasta interpretarea dintr-un stadiu mai vechi? Rezultatul jocului de noroc este în sine o sentinţă sfântă. Mai este considerat în acest mod şi astăzi acolo unde un regulament precizează că „în cazul egalităţii de voturi, hotărăsc sorţii”. Primară este însă forma ludică. De la competiţie se poate trece la rămăşag care este în strânsă relaţie cu legământul. Elementul „rămăşag” îşi găseşte dubla expresie în procedura judiciară: persoana din proces pariază pe dreptatea sa, adică îl provoacă pe adversar să-i dispute dreptatea punând un pariu şi rezultatul procesului însuşi face subiectul unui rămăşag. Dreptul englez a cunoscut până în secolul al XIX-lea două forme de procedură în cauzele civile purtând numele de „wager” (literal: „prinsoare”, „rămăşag”). Duelul judiciar consta în obligaţia de a depune într-o anume zi jurământul de nevinovăţie contra unei sume de bani. Deşi căzute demult în desuetudine, formele au fost abrogate abia în 1819 şi, respectiv, 1833**42**. De altfel, prinsorile referitoare la deznodământul unui proces sunt şi astăzi la ordinea zilei în Anglia.

Se deosebesc, aşadar, trei forme ludice ale procesului judiciar: competiţia, jocul de noroc şi duelul oratoric. Procesul judiciar rămâne prin natura lucrurilor un duel oratoric, chiar şi după ce, odată cu civilizaţia, şi-a pierdut calitatea de joc. Avem de a face în majoritatea cazurilor cu faza arhaică a acestei lupte cu ajutorul cuvântului, unde rezultatul nu-l dă argumentul juridic cel mai strâns, ci insulta cea mai dură şi izbitoare. Agonul constă în dorinţa fiecărei părţi de a rămâne stăpână pe situaţie întrecând-o pe cealaltă prin cuvinte insultătoare bine alese ori întorsături de fraze iscusite creând impresia de superioritate. De multe ori, auditoriul râde cu plăcere pentru că apare altă datină culturală ludică ce implică distracţia în sensul propriu al termenului. De asemenea, civilizaţia clasică nu făcea distincţie clară între pledoarie şi întrecerea în insulte. La atenieni, oratoria judiciară

---

N ote: _ Blackstone, Commentaries, ed. Kerr, III, pp. 337 şi urm.

se afla sub semnul iscusinţei în care erau acceptate toate trucurile şi orice mijloc de a convinge. Bara şi tribuna politică erau socotite sediile artei persuasive. Această artă alcătuia, împreună cu violenţa războiului, a tâlhăriei sau a tiraniei, „vânătoarea de oameni” a cărei definiţie o formulează interlocutorii din „Sofistul” lui Platon. Sofiştii te învăţau contra unei sume de bani cum să faci dintr-o cauză slabă una tare. Un tânăr politician obişnuia să îşi înceapă cariera cu o plângere într-un proces de scandal. La Roma, se credea că orice este permis. Partea „nedreptăţită” se îmbrăca în veşminte de doliu, suspina şi se văicărea, se referea la binele statului, aducea numeroşi suporteri ca să producă o impresie mai puternică. Unii dintre stoici au încercat să suprime acest caracter ludic al elocinţei şi să o pună în armonie cu normele stricte referitoare la adevăr şi demnitate. Cel dintâi ce a încercat, Rutilius Rufus, a pierdut procesul şi a fost nevoit să plece în surghiun. Totuşi, cel ce nesocoteşte valoarea obiectivă a dreptului şi a normelor morale nu găseşte întotdeauna o rezolvare potrivită. Nu se poate înălţa decât printr-un anumit „ethos” la victorie. Cultura autentică are un conţinut ludic, însă presupune o limitare şi o stăpânire de sine, o aptitudine de a vedea supremul şi extremul în propriile tendinţe. Civilizaţia autentică pretinde oricând şi în orice privinţă *fair play*, iar acesta nu este altceva decât echivalentul jocului respectând buna-cuviinţă. Jocul adevărat exclude orice propagandă.

Pornind de la constatarea că ştiinţa actuală a trecut de la stadiul descriptiv la cel praxiologic şi predictiv (dacă nu ar trebui să menţionăm decât interesul lingvisticii şi al semioticii pentru teoria jocurilor şi a deciziei, pentru problemele de strategie etc.), ni se pare oportun să analizăm programele interdependente, corelând polul emisiv cu cel receptor (fenomenele de adeziune, respingere, continuare/întrerupere a comunicării), fapt ce se suprapune izotopiei generale a ştiinţelor omului preocupate de dialog şi receptare (estetica receptării, pedagogia receptării, „discourse comprehension” etc.) şi aceasta pentru că orice discurs, fără a fi necesarmente dialogal, este totdeauna dialogic. Denunţarea perspectivei monologice a început în anii ’60 cu Roman Jakobson pe plan teoretic, dar analizele practice nu au întârziat să o materializeze. De aceea, interesul cercetării se deplasează de la *locuţie* la *interlocuţie*.

Dacă *valoarea demonstraţiei este intrinsecă, argumentaţia este comextualizată, ancorată hit et unc, argumentaţia nu este doar o*

*reprezentare*, ci şi prezentare a unui discurs în faţa unui auditoriu care trebuie influenţat (în sensul modificării universului de cunoştinţe, al dispoziţiilor acţionate). Este legitimă distingerea riguroasă a tipurilor de context cu pertinenţa lor gramaticală specifică: i) *contextul verbal*; îi) *contextul referenţial*; iii) *contextul situaţional*; iv) *contextul acţional* al fragmentelor discursive în calitatea lor de acte sau acţiuni lingvistice şi v) *contextul psihologic*.

Argumentaţia retorică ca *fapt eminamente social* acoperă o vastă arie de acţiune: „Fiecare din noi este determinat în diverse momente şi în diverse circumstanţe să argumenteze, fie că îşi pledează propria cauză, îşi justifică un anumit comportament, condamnă sau laudă un prieten, un adversar, om politic sau rudă, fie că analizează argumentele pentru şi contra ale unei alegeri sau decizii. În acelaşi timp suntem ţinta unor argumente dezvoltate de ceilalţi în aceleaşi contexte, privind aceleaşi chestiuni”**43**.

Retorica vizează atât demonstraţia cât şi argumentaţia. Demonstraţia ţine de *domeniul adevărat/fals*, *argumentaţia de eficienţa interacţiunii discursive*, de ancorarea hic et nunc. Prima are un caracter obiectiv, cea de a doua unul subiectiv, mai exact *intersubiectiv* al *argumentaţiei*. Exprimată într-un limbaj simbolic, cu enunţuri univoce fără investire enunţiativă, demonstraţia prezintă *evidenţa*; ancorată în context, argumentaţia prezintă o „lectură”, un punct de vedere. Demonstraţia este consistentă, completă, decidabilă; argumentaţia nu este necesarmente consistentă şi decidabilă.

Nu există o ruptură între raţionamentul demonstrativ şi cel argumentativ; efectul perlocuţionar al argumentelor din prima categorie este convingerea, al celorlalte persuasiunea.

Principiile retoricii explică modul de funcţionare a discursului argumentativ ca subsistem al ansamblului retoric.

Principiul non parafrazei implică imposibilitatea traducerii intra şi inter lingvistice a figurilor sonore şi semantice în primul rând, a proverbelor sau a expresiilor idiomatice.

Metafora (fie ea punctuală: „X e un măgar”, fie desfăşurată de-a lungul unui întreg text) exprimă pregnant şi creativ (într-o formulare inedită) un obiect cunoscut anterior, focalizat însă în mod diferit.

---

N ote: _ Oléron, P., L’argumentation, Paris, PUF, 1983, pp. 3-4.

Comunismul a fost numit fie „ciuma roşie”, fie „visul de aur al omenirii” şi aceste două metafore sintetizează şi transpun două ideologii diferite a căror parafrazare este infinit mai puţin elocventă decât metaforele mai sus menţionate.

Principiul transferului permite argumentarea într-un anume context în conformitate cu principii foarte generale – toposuri (sau locuri comune).

Fiind nonparafrazabil, discursul argumentativ se supune şi principiului închiderii. Altfel spus, argumentele ce i se pot opune trebuie să se situeze la acelaşi nivel: figură de sens, figură de construcţie, figură sonoră. Chiar dacă respingem ideea vehiculată, vehicululsubzistă. Acelaşi principiu al închiderii guvernează funcţionarea presupoziţiei (ca în întrebarea „X mai este comunist?”, în care se afirmă indubitabil un statut, cel de comunist în trecut, singurul lucru chestionabil fiind dacă X mai crede şi acum în această ideologie), mecanismul întrebării retorice sau al ironiei. Deşi cele două caracteristici ale argumentării, demers raţional şi influenţă, nu au afinităţi de origine (Aristotel le-a tratat separat în *Topice* şi în *Retorica*), trebuie accentuat asupra importanţei articulării celor două componente: *rigoare raţională* şi *eficacitate emoţională*, altfel spus logică + retorică.

Ancorarea pragmatică (auditoriu determinat, presiune a socialului, teatralitate argumentativă), programatic anunţată de un Leo Apostel[44] acum douăzeci de ani, este aptă să transforme teoria schemelor argumentative într-o retorică dinamică a interacţiunii. Această nouă retorică nu va mai fi definită drept ştiinţa „ornamentelor stilistice”, ci „dialectica ce manifestă raţionalitatea profundă a schemelor cunoaşterii umane”[45]. Argumentarea devenind nucleul dur al gramaticii discursive şi al unei pragmalingvistici lărgite ale cărei obiective fundamentale sunt mecanismele de producere/ comprehensiune a discursului.

---

N ote:

_ Apostel, L., What is the force of an argument, in Revue Internationale de Philosophie, 127/128

[45] Parret, H., La mise en discours en tant que déictisation et modalization, in Langages 70, pp. 83-97.

Punctul de vedere argumentativ, considerat iniţial ca ţinând numai de expresie, a fost extins de Noua retorică, înserând perspectiva raţionalităţii şi adecvării contextuale. „Doar existenţa unei argumentări care nu este coercitivă, nici arbitrară acordă un sens libertăţii umane, condiţie de exercitare a unei alegeri rezonabile”**46**. Argumentaţia reprezintă folosirea cuvintelor de către actanţi umani în scopul formării de atitudini sau incitării la acţiune a altor actanţi umani. Spre deosebire de logica formală, noua retorică explorează raţiunea practică, logica discursului cotidian; este o logică deschisă care nu exclude neprevăzutul, nedeterminarea şi orice alterare posibilă a adevărului admis iniţial, restaurând astfel continuitatea realului.

Conversaţia este un ocean de comunicare infiltrată pretutindeni şi determinantă chiar în spaţii în care produsul final exclude legătura cu oralul (prezenţa butadei, discuţiei neformale în producerea „opiniei ştiinţifice” şi popularizarea acesteia). Sociologia cunoaşterii susţine că o informaţie nu este acceptată, asimilată şi memorată decât dacă destinatarul o enunţă în felul său, în limba sa şi în sistemul său de cunoştinţe. Dacă această etapă nu se parcurge, informaţia rămâne fragilă, la marginea câmpului cunoaşterii, fiind susceptibilă de uitare, deformare, contradicţie.

Uneori ignorată sau dispreţuită, retorica infrastructurează procedurile mass-media, formulările reclamei şi propagandei, ca şi banalitatea conversaţiei cotidiene. Nu este întâmplător faptul că dezbinarea relaţiilor dintre limbă şi gândire, ca şi preocuparea pentru discurs (intenţie, performanţă, convenţii generice, receptare) sunt la originea interesului pe care filosofii şi lingviştii îl manifestă pentru retorică**47**.

Un întreg arsenal de proceduri ludice şi creative de la efecte sonore (sloganul propagandistic „I like Ike”; „SOS Amitié/Nous écoutons, vous parlez”) la cuvinte inventate („Absurdistan”), sintagme deformate actualizează *corelaţia semnificativă între coerenţa gândirii şi pregnanţa formulării*.

---

[46] Perelman. C., & Olbrechts, T., op. cit., p. 404.
N ote:

_ Ducrot, O., & Schaeffer, J.M., op. cit., 1996, p. 117.

„În măsura în care este preocupată de problemele raţiunii practice şi ale teoriei acţiunii, precum şi de aspecte ale negocierii distanţei între indivizi, ale persuasiunii şi ale adeziunii, retorica preia temele familiare ale cercetării în ştiinţele sociale”[48], devenind „matricea cercetărilor umane”, orizontul de aşteptare al „universului comunicaţional” contemporan.

Retoricii antici, partizani ai unor efecte de spectaculos facil, preconizau recursul la obiecte concrete (tunica însângerată a lui Cezar înălţată de Antoniu în faţa poporului roman), obiecte ce determină o adeziune pe care simpla descriere nu pare să o producă.

Prezenţa poate fi manevrată în două sensuri: ca realitate indubitabilă sau ca irealizare (prietenii căzuţi în război pot apare ca fiinţe umane adevărate, iar duşmanii ca teze inutile; primii sunt cadavre, ceilalţi doar cuvinte). Acest joc al prezenţei/absenţei explică şi tehnica anonimatului în opoziţie cu statuarea exactă a coordonatelor personalităţii (vezi rolul exemplului: metaforă sau butadă în discursul politic şi ştiinţific, al concretului în naraţiunea cotidiană).

Obiectivitatea absolută, puritatea de cristal nu există. Totul este selecţie şi cine pretinde că nu face decât alegeri obiective se înşală.

Manipularea ideologică sau utilizarea informaţiei porneşte nu numai de la deformare, ci şi de la omisiune. „Omenirea minte prin omisiune şi limbajul se bazează pe această minciună” (Georges Bataille).

Printr-un chiasm semantic se încearcă definirea unei poziţii în hăţişul opiniei şi informaţiei.

Exemplu:

Nevinovat de crima x, y e condamnat pentru…

Condamnat la 12 ani, y e recunoscut nevinovat pentru x…

sau

Aceeaşi fotografie este comentată dublu: „Maria Ciobanu şi avocata sa”; „Elena Iacob şi clienta sa”, după cum receptorul trebuie să considere în prim plan acuzata sau apărătoarea.

Subiectivitatea interpretativă a fost decelată de retorica antică: „Augustus, un miracol, a crescut un palmier pe altarul tău!”

Dacă în alegerea epitetului aspectul tendenţios al prezentării

---

[48] Ibidem.

este lesne decelabil, nu acelaşi lucru se poate spune despre înserarea unei fiinţe într-o clasă, deşi chiar simpla etichetare marchează o orientare argumentativă.

Clasele, sistemele de referinţă şi valori ţin de mentalitate, societate, cultură – obiectele referenţiale sunt spaţiul unei investiri axiologice.

Valorile axiologice se localizează la nivelul reprezentării referenţiale (reflectate în practici simbolici) şi la nivelul semnificaţiei cuvintelor.

Ni se pare util să subliniem instabilitatea investirii axiologice: dacă *rasism*, *fascism* sunt în genere peiorative, *comunism*, *naţionalism* dobândesc conotaţie în funcţie de locul ideologic al enunţării.

Rolul argumentativ al axiologicelor pune problema delicată a raportului între valoarea semantică şi funcţia pragmatică (discursul publicitar va folosi termeni meliorativi, cel politic peiorativi).

Clasificările pot fi combătute, modificate, dar cel mai adesea ne mulţumim să le opunem alte clasificări considerate mai importante (astfel în locul opoziţiei bogat/sărac este suficient să apară în prim plan opoziţia alb/negru pentru ca „bietul" alb sărac să se simtă valorizat.)

Este evident faptul că valoarea argumentativă sporeşte dacă înserarea într-o anumită clasă (*ţigan*, *marchiză*, *bancher*) este însoţită de un epitet sau dacă apare o calificare precum *tiran*, *dictator*, *pirat* (condamnată de unii retori sub numele de *petitio principii* într-un singur cuvânt). De asemenea, calificarea este corelată în numeroase cazuri mecanismului stereotipizării (realitatea simplificată este constrânsă să „între" în cadrele familiare furnizate de clişee, roluri sociale şi sexuale, calificative funcţionând după principiul imuabilităţii epitetului homeric; în locul lui „Ahile cel iute de picior" apare în comentariile consacrate mineriadei din ianuarie 1999 „luceafărul huilei", ca perifrază designativă pentru Miron Cozma). Rolul noţiunilor priveşte aşadar alegerea sub aspectul cel mai profund, altfel spus cel mai insidios şi ineluctabil.

Încercând să conchidem asupra efectului de prezenţă, trebuie să subliniem importanţa alegerii calificativelor, a inserţiei fenomenelor într-o clasă şi a utilizării argumentative a noţiunnilor. *Argumentarea* este strâns legată de *modalitate*. Astfel, atribuirea unei calităţi (la modul asertiv) înseamnă deja a alege o calitate din numeroase altele,

pentru că o considerăm importantă sau caracteristică. Formularea negativă are rolul de a introduce o reacţie la o afirmaţie reală sau virtuală a interlocutorului („Nu-i vor vărsa sângele" spune Othello, ceea ce înseamnă respingerea ca gen – nu voi înfăptui nicio crimă sau doar ca specie – un mod de a ucide printre altele). Interogaţia are o importanţă retorică considerabilă; întrebarea presupune existenţa obiectului întrebării: „Ce ai făcut în cutare zi în cutare loc?" sugerează că cel interpelat se afla în acea zi în locul evocat.

Argumentarea ca formă de interacţiune presupune comuniunea cu auditoriul, comuniune realizată prin:

a) *figuri ale alegerii*: definiţia retorică în primul rând;

„Ce este o armată? Este un corp însufleţit de o infinitate de pasiuni diverse pe care un om abil le dirijează spre apărarea patriei; este o trupă de oameni bine înarmaţi ce urmează orbeşte ordinele unui şef căruia nu îi cunosc intenţiile: este o mulţime de suflete în cea mai mare parte josnice şi mercenare care nu se gândesc la propria lor reputaţie, ci la cea a regilor şi cuceritorilor" (Quintilian – definiţie retorică menită să introducă concluzia „Este dificil să conduci o armată");

b) *figuri ale prezenţei*: repetiţia, amplificarea;

c) *figuri ale comuniunii*: aluzia culturală, citatul, apostrofa (figură centrală în discursul religios), întrebarea retorică.

Profilul gândirii contemporane este dominat de ceea ce Gaston Bachelard numeşte filosofie sau *nu*, filosofie care nu este dorinţă de negaţie, ci propensiune spre noţiuni dinamice şi dialectizate.

Pentru a avea o garanţie asupra validităţii unei opinii unanime într-o anumită privinţă, trebuie ca în prealabil să nu fi fost de aceeaşi părere. Doi oameni, dacă vor să se înţeleagă cu adevărat, trebuie să se fi contrazis mai întâi. Adevărul este rol al discuţiei, nu al simpatiei**49**.

Retorica devine asimptota discursului, care interelaţionează aspecte constructive şi reflexive, informative şi persuasive.

Definiţia generală formulată de C. Perelman acoperă întregul spaţiu al discursului vizând persuasiunea, oricare ar fi auditoriul căruia i se adresează şi problematica la care se referă.

---

N ote:

_ Bachelard, G., op. cit., 1981, p. 134.

Noua retorică îşi propune prin chiar titlul emblematic, reîntoarcerea la Aristotel şi reabilitarea raţionamentului practic, precum şi a „mijloacelor de probă utilizate în domeniul ştiinţelor umane”[50], altfel spus a domeniului verosimilului, plauzibilului, probabilului, părăsit de cartezianism timp de trei secole.

Perelman refuză să accepte ideea că în cazul în care deducţia logică sau experienţa nu pot oferi soluţii, suntem abandonaţi forţelor iraţionale, instinctelor, sugestiei sau violenţei.

Ca discurs de acţiune, discursul retoric se bazează pe anumite noţiuni încărcate cu un „potenţial afectiv” şi care constituie obiectele acordului sau premisele argumentării: fapte, adevăruri, prezumţii, valori, ierarhii, toposuri (în sensul antic al termenului).

Acordul priveşte conţinutul premiselor (corelate realului: fapte, adevăruri, prezumţii; corelate preferabilului: valori, ierarhii, toposuri), alegerea lor, precum şi prezentarea („efectul de prezenţă al premiselor în conştiinţa auditoriului”[51]). Şi cu acestea ajungem la unul din conceptele cheie postulate de Perelman şi anume noţiunea de auditor subcategorizat în auditor universal şi auditor specializat, Auditoriul universal este un construct mental, inerent oricărei culturi, reprezentarea a ceea ce comunitatea respectivă consideră valid, acceptabil, admisibil.

Centrată pe subiectivitate şi interacţiune şi exprimată în limba naturală, retorica este „recontre des ésprits”, întâlnire prin intermediul limbajului. Oratorul trebuie să plece de la propoziţii general valabile, altfel spus recunoscute de auditoriul universal, „transferând asupra concluziilor adeziunea acordată premiselor”.[52]

Perelman insistă asupra *necesităţii acordului* spiritelor atât în privinţa acceptării discuţiei, dialogului, cât şi premiselor, a cunoaşterii de fundal. Aceste obiecte ale acordului, adesea inconştiente sau implicite, sunt valorile şi ierarhiile admise, locurile comune ca premise de ordin foarte general ce fundamentează valorile şi ierarhiile.

Oratorul nu îşi poate construi argumentarea decât ancorând-o

---

[50] Perelman, C., & Olbrechts-Tyteca, L., op. cit., p. 3.
[51] Idem, p. 38.
N ote:

_ Ibidem.

în sistemul tezelor admise de interlocutor, în absenţa acestei ancorări riscând comiterea unui *petitio principii*. Orice argumentare depinde, atât în ceea ce priveşte natura premiselor, cât şi în desfăşurarea argumentelor, de ceea ce este acceptat, recunoscut ca adevărat, ca normal, ca valabil. „Tezele admise sunt fie cele ale simţului comun, fie cele ale reprezentanţilor unui discurs determinat: ştiinţific, juridic, filosofic sau teologic. Statutul epistemologic al tezelor este variabil: fie afirmaţii elaborate în cadrul unui discurs ştiinţific, fie dogme, fie credinţe ale simţului comun, fie pur şi simplu propoziţii care au fost admise de interlocutori într-o etapă anterioară a discuţiei”[53].

Tipurile de argumente susceptibile de a genera acordul sunt dependente de sfera realului: fapte, adevăruri, prezumţii sau a preferabilului: valori, ierarhii, toposuri.

Elementele cu grad maxim de credibilitate sunt cele de natura faptelor (faptele de observaţie fiind fracţiunea cea mai importantă a premiselor) şi adevărurilor (ca sisteme complexe, referitoare la legăturile dintre fapte, reprezentate de teorii ştiinţifice, credinţe religioase, sisteme filosofice). Distincţia fapt/adevăr poate fi comparată cu antinomia contingent/necesar sau real/schematizare (modelare). Cadrul argumentării este constituit şi de prezumţii, bazate tot pe acordul universal şi legate de caracterul raţional, cooperativ alschimb ului discursiv.

Dacă teoria actelor de limbaj şi analiza conversaţională s-au axat pe analiza intenţiilor instanţei emiţătoare, neoretorica a încercat să codifice şi comportamentul receptorului. C. Perelman & Olbrechts-Tyteca definesc următoarele „premise receptive”: *credulitatea* (care prescrie destinatarului să considere drept adevărat ceea ce îi transmite emiţătorul, pandant al maximei calităţi, formulate de Paul Grice) şi *raţionalitatea* (subsumând relaţia şi maniera din sistemul lui Grice). Este absolut necesar să fie luate în considerare scopurile, intenţiile, aşteptările ambelor instanţe ale interacţiunii discursive (interacţiune guvernată de principii acţionale foarte generale precum cooperativitatea sau raţionalitatea şi de principii specific discursive precum: coerenţa, pertinenţa, orientarea argumentativă). Prezumţiile sunt legate de normal şi verosimil, iar

---

53 Perelman, C., & Olbrechts-Tyteca, L., op. cit., p. 26

normalul de ideea de medie, de mod de viaţă (argumentul frecvent rezultând din transpunerea în situaţia celuilalt, a acuzatului de pildă), de distribuţie (dependentă de ideea grupului social de referinţă). Argumentarea juridică se poate desfăşura pe baze generale (prin invocarea motivelor crimei) sau specifice (evocarea conduitei acuzatului; se trag concluzii din ce este normal pentru nişte oameni care s-au condus toată viaţa la fel cu acuzatul).

Orice fenomen se descrie prin înserarea în clasificări preexistente; ele pot fi desigur criticate, modificate (e vorba, în primul rând, de clasificările ştiinţei), dar constituie grile, repere valorice fără de care nu este posibilă viaţa socială, iar argumentarea, ca logică socială, este fundamental dependentă de sistemele valorice.

„A fi de acord cu o anumită valoare înseamnă a admite că un obiect, o fiinţă, un ideal trebuie să exercite o anume influenţă asupra acţiunii”**54**

Pe lângă *valorile universale*: Binele, Adevărul, Frumosul există *valori particulare* legate de aspiraţiile unui anumit grup; alături de *valori abstracte*: libertate, egalitate, justiţie apar şi *valori concrete*, circumscrise spaţial, temporal etc.: Preşedinte, Guvern, Biserică etc. Oricare ar fi valorile dominante într-o cultură, viaţa spirituală nu poate fi construită în afara acestor două tipuri de valori, care delimitează tipuri culturale (raţionalismul abstract faţă de romantismul concret) şi tipuri caracteriale (în diacronie s-a acordat mai mult credit fie unora, fie altora: „Platon îmi este prieten, dar mai prieten mi-este adevărul” – opţiunea pentru valoarea abstractă a adevărului vs Erasm care prefera o pace nedreaptă unui război drept – opţiune pentru concret). În ideologiile care nu recunosc divinitatea ca fundament al valorilor s-a recurs la alte noţiuni (stat, umanitate) concepute fie ca valori concrete (de tipul persoanei – „L’état c’est moi”), fie ca valori abstracte.

Spre deosebire de valori, *ierarhiile* analizează două paradigme între care se stabilesc priorităţi valorice. Ca şi valorile, *ierarhiile sunt concrete*: superioritatea omului faţă de animal, a divinului faţă de uman, a omului faţă de maşină, a valorilor legate de persoană faţă de cele legate de lucruri (deosebit de actuala opoziţie între a *fi şi a avea*

---

N ote:

_ Perelman, C., & Olbrechts-Tyeca, L., op. cit., p. 358.

sau, în ironica formulare a lui Noica, opţiunea cultură sau unt, de creştere spirituală sau limitare la bunăstarea materială) şi *abstracte*: superioritatea a ceea ce este drept faţă de ceea ce este util, superioritatea cauzei, principiului faţă de consecinţă.

În domeniul ierarhiilor interesează în primul rând certitudinea cunoştinţelor şi interesul suscitat (Socrate şi Thomas din Aquíno preferau formularea de opinii rezonabile despre subiecte utile unor cunoştinţe exacte privind lucruri inutile).

*Toposurile* („loci" – locuri comune) sunt premisele cele mai generale, adesea subînţelese, care infrastructurează argumentarea.

Aristotel a definit în *Topice* paradigma toposurilor: *toposul cantităţii* – un lucru este considerat mai valoros decât altul din raţiuni cantitative: un bun ce serveşte mai multor scopuri este preferabil altuia cu mai puţine utilizări; ceea ce este util în orice ocazie este preferabil (Aristotel consideră dreptatea şi cumpătarea preferabile curajului din acest punct de vedere). Supremaţia probabilului asupra improbabilului, a normalului faţă de excepţie reprezintă tot o subcategorizare a toposului cantităţii. Legat de preferinţa acordată probabilului, dar pregătind trecerea la toposul calităţii, acţionează principiul eficienţei la Cicero: lucrurile complete sunt preferabile celor incomplete; lucrurile aflate în puterea noastră sunt preferabile celor ce depind de alţii, după cum lucrurile ce nu ne pot fi luate sunt de preferat celor de care putem fi deposedaţi.

*Toposul calităţii* apare când se contestă argumentul numărului; este cazul reformatorilor, al celor ce se revoltă contra opiniei comune. La limită toposul calităţii ajunge la valorizarea unicului (în opoziţie cu banalul, vulgarul).

Toposul calităţii în pertinenta formulare aristotelică prefigurează şi grandoarea condiţiei umane pascaliene şi eroismul generaţiei etice a anilor '30 (Malraux, Saint-Exupéry) şi chiar fericirea lui Sisif din mitul camusian: „Ceea ce este dificil este preferabil lucrurilor facile pentru că apreciem mai mult lucrurile pe care le obţinem cu greu".

*Toposul ordinii* accentuează superioritatea cauzei, a principiilor faţă de fapte, de concret (în gândirea non empiristă); în schimb, teoriile finaliste valorizează scopul (cf. omul ca proiect în existenţialism).

*Toposul esenţei* nu se referă la o semnificaţie metafizică, ci are în

vedere acordarea unei valori superioare individului care întruchipează esenţa[55].

Adeziunea auditoriului este efectul pe de o parte al convergenţei toposurilor, pe de altă parte al caracterului ritual, al anumitor convenţii de promulgare sau pronunţare (jurământul la tribunal, jurământul lui Hipocrate etc.).

Adeziunea necesară asigură cadrul desfăşurării vieţii sociale; este vorba atât de adeziunea locutorului la discursul expus, cât şi de ce a interlocutorului conform observaţiei de o excepţională însemnătate în interacţiunea socială formulată de Lewis Carroll: „Când ai spus ceva, aceasta se fixează şi trebuie să-i accepţi consecinţele”. Aceste consecinţe privesc desfăşurarea şi posibilitatea instituirii contra-discursului.

Punctul de plecare al retoricii este conceptul de acord obţinut pe baza faptelor, adevărurilor, prezumţiilor (dependente de real) şi a valorilor, ierarhiilor, toposurilor (legate de preferabil).

Constatând că actul de limbaj argumentativ este puternic influenţat de mecanisme logice, Perelman & Olbrechts-Tyeca stabilesc o clasă de argumente numite quasi-logice:

a) argumente în legătură cu structurile logice (identitate, tranzitivitate, contradicţie);

b) argumente în legătură cu relaţii matematice (raport parte-întreg mare-mic, raport de frecvenţă).

O categorie interesantă de argument este argumentul prin sacrificiu, cuprinzând toate structurile de schimb (troc, vânzare, schimburi de servicii). Perelman consideră emblematic exemplul din Bossuet: „Iisus Cristos care este adevărul însuşi, pentru a pecetlui cu sângele său adevărul spuselor sale şi-a sacrificat propriul trup” şi din B. Russell („Political Ideals”): „Există probabil un scop şi numai unul pentru care folosirea violenţei este acceptabilă şi anume de a diminua violenţa lumii”.

Majoritatea argumentelor bazate pe structura realului face apel la relaţiile de succesiune şi de coexistenţă (ce leagă persoana de actele sale şi în genere o esenţă de manifestările sale).

Legăturile de succesiune presupun:

---

N ote: _ v. eroii romanelor lui Camil Petrescu

I) Legătura cauzală; este o relaţie fundamentală, ambele direcţii de analiză fiind la fel de importante: a) dat fiind evenimentul să se ajungă la decelarea şi definirea cauzei; b) fiind dat un eveniment să se poată prognoza efectul. Datorită decalajului temporal între cauză şi efect suntem tentaţi să asimilăm succesiunea cu cauzalitatea; de aici paralogismul lui *Post hoc, ergo propter hoc* actualizat în superstiţii, glume, dar şi în discursuri politice care din raţiuni propagandistice prezintă pure succesivităţi ca înlănţuiri cauzale.

Îi) Argumentul pragmatic; permite aprecierea unui act sau eveniment în funcţie de consecinţele sale favorabile sau defavorabile; unii teoreticieni au văzut în el schema unică a logicii judecăţilor de valoare. În orice caz, pentru a aprecia un eveniment, trebuie judecate efectele sale.

Acest argument transferă asupra cauzei valoarea consecinţelor. Astfel, cel care este acuzat de a fi comis o acţiune reprobabilă se străduieşte să distrugă relaţia cauzală fie aruncând asupra altcuiva culpabilitatea; fie punând-o pe seama circumstanţelor.

Argumentul pragmatic permiţând evaluarea în funcţie de consecinţe prezente sau viitoare, are o importanţă deosebită pentru teoria acţiunii. O utilizare caracteristică a argumentului pragmatic constă în propunerea succesului ca şi criteriu de validare al multor filosofii.

III) Legătura cauzală mijloc-scop are vedere posibilitatea minimalizării unui efect considerat doar consecinţă sau dimpotrivă a maximalizării sale când este prezentat drept scop.

Există desigur o serie de capcane ale argumentării cauzale:

— Pretextul sau invocarea unei false raţiuni pentru justificarea unei situaţii (justificarea devenită clasică în discursul politic românesc post decembrist a „moştenirii dezastruoase” lăsate de guvernul precedent oferită ca unică explicaţie a situaţiei economice precare);

— Inversarea cauză/consecinţă conform ambiguităţii „oul şi găina” („Beau pentru că soţia mă înşală” sau „Îl înşel pentru că bea şi este violent”, punctare a evenimentelor care constituie foarte frecvent cheia de boltă a terapiei conjugale sau „Mărim impozitele pentru a mări fondurile bugetare diminuate de evaziunea fiscală”-vs „Evaziunea fiscală se datorează nivelului prea înalt al impozitelor” şi exemplele ar putea continua *ad infinitum*);

— Supradeterminarea sau invocarea de motive în exces, ceea ce

diminuează credibilitatea discursului justificator (binecunoscuta scuză a copilului care a întârziat la şcoală pentru că nu a sunat ceasul, bunica a uitat să îi trezească, a avut loc un accident de circulaţie etc.).

Iv) Argumentul risipei introduce o argumentare pentru continuitate; dacă s-a început deja o lucrare, s-a acceptat un sacrificiu care s-ar pierde dacă s-ar renunţa la lucrarea respectivă, trebuie continuat în direcţia finalizării. Exemple paradigmatice au fost oferite de Descartes în *Discursul despre metodă* sau, mai aproape de zilele noastre, de dezbaterile privind Casa poporului, când argumentul invocat era tocmai finalizarea lucrării, a investiţiei deja începute.

v) Argumentul depăşirii. În unele situaţii interlocutorul nu trebuie confruntat cu întreg intervalul ce se separă situaţia actuală de scopul final; este preferabil ca el să fie plasat în faţa unor scopuri parţiale a căror realizare nu provoacă o opoziţie puternică. Marea artă a educaţiei, de pildă, rezidă tocmai în fixarea unor etape având fiecare interesul său propriu. Spre deosebire de argumentul precedent, bazat pe trecut acest tip de argument este proiectiv, încercând să modeleze viitorul.

vi) Argumentul direcţiei sau al degetului prins în angrenaj „la pente savonneuse”) discută situaţia extrapolării unui caz particular.

Dacă în planul succesiunii, termenii confruntaţi se situau în acelaşi plan fenomenal, legăturile de coexistenţă unesc două realităţi din care una se situează la un nivel diferit de generalitate şi putere explicativă.

vii) Argumentul autorităţii respins de Locke şi pozitivişti (capseudo argument destinat să camufleze iraţionalul credinţelor şi sentimentelor noastre) este acceptat de Perelman sub forma:

a) opiniei comune („după cum se ştie”);

b) opiniei savanţilor („aşa cum a demonstrat Einstein”);

c) tezelor filosofiei, religiei (considerate la modul impersonal) dacă vin în completarea altor argumente.

Evident că în cazul acceptării coeziunii act/persoană un individ poate fi descalificat pentru opoziţia între ceea ce face şi ceea ce spune (cf. proverbului românesc „Să faci ce zice popa, nu ce face popa”).

Argumentul dublei ierarhii (argumentul *a fortiori*) corelează termenii ierarhiei discutate cu cei ai ierarhiei admise conform devizei „cine poate mai mult poate şi mai puţin”.

— „Dacă Dumnezeu are grijă de toate păsările cerului, cu atât

mai mult va avea grijă de oameni”;

— „Nu este o ruşine faptul că altă dată unul singur dintre noi salva un întreg oraş, iar astăzi întreg poporul este incapabil şi nici nu încearcă măcar să-şi salveze patria?” (Isocrate)

În argumentele care creează structura realului Perelman grupează două familii de argumente: i) argumentarea prin exemplu, ilustrare şi model şi îi) argumentarea prin analogie şi metaforă. Exemplul, modelul structurează lumea, impunând o relaţie de imitare bazată pe prestigiul modelului. Element cheie al platonismului, modelul fundamentează orice construcţie filosofică.

Argumentarea prin exemplu este un pivot al argumentării, exemplul bucurându-se de statutul de fapt.

Utilizarea exemplului ca element de probă (argument decisiv) se datorează statutului de fapt şi pregnanţei sale (numită de Perelman efect de prezenţă).

Exemplele trebuie să fie cât mai diverse: confirmante şi infirmante. Un tip special de argumentare este *exemplum* în *contrarium*. „Păcatul sau turpitudinea morală nu constă în acţiunea fizică exterioară, ci în abaterea interioară a voinţei de la legile raţiunii sau religiei. Acest lucru e clar, din moment ce a ucide un duşman în luptă şi a condamna la moarte un criminal nu sunt considerate păcate cu toate că actul exterior este absolut acelaşi ca în cazul crimei” (Berkeley).

Înrudită cu exemplul, ilustrarea nu întemeiază regula ci consolidează adeziunea la o regulă admisă, furnizând cazuri particulare ce concretizează enunţul general.

Descartes în *Discurs asupra metodei* – partea a doua susţine teza perfecţiunii operelor create de un singur autor, teză ilustrată de reuşita în cazul unei constituţii la care a lucrat un singur legiuitor, clădirea proiectată de un singur arhitect etc.

Modelul (bazat de fapt pe argumentul autorităţii) furnizează în toate perioadele „paradigme” exemplare în istorie, literatură, dar şi în viaţa privată sau publică (modelul tatălui extrapolat din familie în viaţa politică: de la şeful de trib la „tătucul” Stalin, model ce infantilizează şi dezautonomizează cetăţenii).

Analogia instituie o similitudine de structură între domeniul sensibil şi cel inteligibil: „Aşa cum ochii liliecilor sunt orbiţi de lumina zilei, tot aşa inteligenţa este uimită de lucrurile cele mai evidente”

(Aristotel – *Retorica*).

Analogia este foarte importantă pentru sintagmatica discursivă şi pentru definirea tipului de epistemă (astfel clasicismul este dominat de modele spaţiale, bergsoanismul de analogii temporale).

Argumentarea perelmaniană admite o ordine proprie a cunoaşterii, caracteristică ştiinţelor umane, distinctă de formalismul logico-matematic şi de pozitivismul ştiinţelor naturii, bazată pe toposurile gândirii „practice", „negocierii" cotidiene, dar comparabilă, din perspectiva mijloacelor textuale, cu toposurile literare**56**.

Se poate spune că Platon, care din Renaştere, prin opoziţia tranşantă între ştiinţă (episteme) şi opinie (*doxa*), îl înlocuise pe Aristotel, este astăzi înlocuit, pe fondul prăbuşirii ideologiilor totalitare şi al „certitudinilor terorizante", de retorica aristotelică în varianta Perelman, pentru care raţiunea se articulează în experienţe multiple: „Nu credem în revelaţii definitive şi imuabile, oricare ar fi natura şi originea lor; datele imediate şi absolute, numite senzaţii sau evidenţe raţionale sau intuiţii metafizice vor fi excluse din arsenalul nostru filosofic"**57**.

N ote:

_ cf. Curtius, E. R., Literatura europeană şi Evul Mediu latin, Bucureşti, Editura Univers, 1976

[57] Perelman C., & Olbrechts-Tyteca, L., op. cit., 1988, p. 676.